

A kard,

a kép

és a király

Rákóczi István

Rákóczi István

A kard, a kép és a király

*Fejezetek a 17-18. századi magyar-portugál
kapcsolatok köréből*

Copyright Rákóczi István 2017

A kiadványt tervezte és tördelte: Lévay Balázs

A borítót tervezte és a kiadványt végső formára hozta: Szabó Rózsa

ISBN: 978-615-00-0986-5

Primaware Kiadó

Rákóczi István

A kard, a kép és a király
Fejezetek a 17-18. századi magyar-portugál
kapcsolatok köréből

Tartalomjegyzék

I. Dom Manuel infáns a magyarországi török-ellenes hadjáratokban	2.
– „Menekült” vagy „szökevény	5.
– Közerkölcsök és magánbűnök	6.
– Manuel infáns: D. Juan de Austria új kiadásban?	11.
– A diplomáciai háló és a Szent Liga ügye	14.
– Hága - Párizs – Csatatér	17.
– A Luzitán Mars	18.
– A Luzitán Sasmadár	21.
– Az infáns Belgrád alatt: hírek, újságok, újdonságok	23.
– „Coeur de un Mars sous la figure de l’Amour”	28.
– Jegyzetek	30.
 II. Mária Terézia kultusza – portugál barokk képversek tanúsága szerint	 39.
– A Magyar Királynő – Mária Terézia	40.
– A magyar eredet momentuma	44.
– Mesterkedő költészet	46.
– Függelék: négyzet és kereszt alakú képversek Mária Terézia tiszteletére	50.
–Jegyzetek	52.
 III. Egy portugál király, aki még magyarul is beszélt:II. Fernando és magyar vendégei	 56.
– „Tejbe tök” suhancból portugál király	56.
– Teleki Sándor gróf látogatása	61.
– Liszt Ferenc lisszaboni turnéja	63.
– Az emigráns Kossuth Portugáliában	64.
– D. Fernando, a Művész-király	68.
– Jegyzetek	72.

BEVEZETŐ

Három az egyben – sem trinitárius hitvallás, sem kávétermék, mi az? Nos, amit most Ön olvas. Három tanulmány található ugyanis ebben az elektronikus kötetkében: egy írott formájában csak igen szűk közönséghez már eljutott irodalmi munkáról és két nagyobb körben az interneten célta-
lanul navigáló történeti tanulmány közléséről van esetünkben szó. Bennük az a közös, hogy filológus szerzője, aki a történészek számára inkább iro-
dalmár, és viszont, az irodalomtörténészek számára inkább történész, éppen harminchárom éve publikál olyan apró morzsákat, amelyek még a jól edzett interdiszciplináris személetű befogadó számára is jobbra csak kuriózumok. Ez a magyar-portugál irodalmi, történelmi és kulturális kapcsolatok törté-
netéből kikerekedő kutatási irány még 1982-ben nőtt hozzám, és akkor úgy gondoltam, hogy nem baj egy ilyen témán tanulni meg kutatni, hiszen nagyon nem lehet tévedni vele. Azóta tudom már, hogy igen, és a legnagyobb ezek közül az: ha valamit szenvedéllyel szeretünk, már hogy ne volna önmagában is fontos! Nemcsak az európai perifériák hasonlóságai tárulnak fel ui. általuk, de azok szemléletbeli különbségei is, illetve együttthatásuk révén a nagyobb összefüggések és a kicsiny történetek egyaránt. Ez alatt a több mint három évtized alatt magam is sokat változtam, így például megszerettem magukat az embereket – korábban jobban érdekelték a cselekedeteik s nem önmaguk, sőt ők sem úgy, mint egyedi lény, hanem csak halmazuk. Mára megtanultam értékelni azon mozzanatait is forrásaimnak, amelyek az érzésekről is elárulnak valamit, miközben levéltári és könyvtári kutatásaim sajátos melléktermékeiként - valójában az európai tengerentúli terjeszkedés történetét és a spanyol és a portugál utazási irodalmat kutatom -, egyre csak gyűlnek a cédulák Portugália és Magyarország kapcsolattörténetének nagyobb ívű összegzéshez.

Ha már érzések: a bevezető mindig a hála helye. Köszönetet szeretném kifejezni azoknak, akik mikro-kutatásaimat lehetővé tették és a bátor kiadóm-
nak, hogy azok eredményét most Önök elé tárhatom.

DOM MANUEL INFÁNS A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK-ELLENES HADJÁRATOKBAN

D. Manuel infáns, V. János király két kisebb testvére közül a fiatalabb, 1697-ben született,¹ és miként a nála két évvel idősebb D. António, trónra lépő bátyjuk gyámsága alatt állt, – lévén csak tizenkét illetve tíz évesek. D. Manuel még nem tölti be a húszat, de már, hazájától távol keres dicsőséget – a király legnagyobb fájdalmára, D. António viszont V. János engedelmes és hű kísérője, mint annak szívéhez legkedvesebb. „Természete jószágos, kedves és alkalmazkodó – írja róla egy francia szemtanú, és fűzi tovább –, kedveli a táncot és a vadászatot, s hódol be a király akaratának, sőt, annak még szerelmi ízlését is elfogadja.²” Ezzel szemben, Manuel infáns jellemére inkább egy már tíz esztendősen korában fabrikált jelmondat volt jellemző. „Az embereknek inkább kell a tisztességes életet lezáró halált akarnia, mint becstelenül élnie tovább” – írja fellengzősen, bátor és büszke karaktere egy korai jeleként.³

A két testvér gyökeresen más és különböző viszonyulását a felettük atyáskodó királyi bátyhoz nem feltétlenül a nevelésükben kell keresnünk. Mindketten, noha inkább az udvari etikett napirendjéhez, mint külön nevelési rend tantervéhez alkalmazkodtak, azonos alapokon sajátították el a királyi család nem öröklő fiúgyermekéhez igazított (butított) ismereteket: a nemes ifjak testi nevelése mellett a betűvetést és a latint, amivel nem terhelték túl a sűrűn változtatott szerzetes tanáraik és főrendi nevelőjük az ilyen korú gyermekek képességeit...⁴ Különös, hogy D. Antónióról, és nem Manuelről

V. János király, a gyám

jegyezték fel, hogy 1733-ban – miután a király felajánlotta a lehetőséget arra, hogy bíborosi kalapot „vásárol meg” neki, elutasította, mondván tudatlan e tisztre és nem is tenné kockára az üdvösségét emiatt-, a katonai kézikönyvekbe temetkezni látják. Erőssége a mértan és hadgyakorlatok, amire egy érdemdús hadfi, Gomes Freire de Andrade okítja.⁵ A hadmérnöki órákon minden bizonnyal egy témát kerülhettek csak: testvére helyzetét, aki éppen azokban a csatákban tünteti ki magát, amiről ő tanul, de lesz mégis, paradox módon, inkább számkivetett idegenben, mint otthon a „világ zsivajától elvágva” a saját hazájában idegen. D. Manuel jellemét a kaland- és dicsőség vágya más formában edzette meg, s csak egy évre rá, 1734 októberében tért haza, kezeihez véve a király új üzenetét. „Ha Felséged végrehajtja a kapott utasításokat, és visszatér az Udvarba, Ófelsége, a Király elfelejti a múltat, és ugyanazzal a szeretettel fogadja Infáns Uramat, mint aminek mindig is számos tanújelét adta, mielőtt Ön eltávozott volna volt e királyságból.”⁶ D. Manuel kalandos életének éppen ezt a második felét tekintjük vázlatosan át – sőt ebből is inkább csak a tizenkilenc év első pár Magyarországon vonatkozásában fontos esztendejét. Bizonyára kevesen sejtették, hogy ilyen sok évet tölt majd el hazájától távol, jóformán ugyanannyit, mint amit éppen, hogy csak betöltött, amikor mindenki megrökönyödésére, a király parancsa, tudta és beleegyezése nélkül, 1715. novemberében megszökök Portugáliából.

I. „Menekült” vagy „szökevény”?

A jól értesült Gazeta de Lisboa 1715. december 21-én azt adja hírül, hogy „D. Manuel infáns úr, aki november 4-én elhagyta az Udvar, egy angol gályára szállva Manuel Telles da Silva, Tarouca gróf másodszülött fiának és három szolgának a társaságában, attól a vágytól hajtva, hogy idegen uralkodói udvarokat láto-gathasson meg és harcoljon Magyarországon a hitetlenekkel szemben, 19 napos utazás után

A fiatal D. Manuel infáns

megérkezett Amszterdamba, ahol Tarouca gróf házában szállt meg”. A szikár tények mögött először is az előzményeket, de még inkább a magyarázatot kellene megkeresnünk arra a valóban váratlan utazásra és elhatározásra, amely egy biográfusa szerint, leginkább V. János király kettős – királyi és gyámi – tekintélye elleni nyílt lázadásként volt felfogható. Ernesto Soares⁷ az, aki ugyancsak megjegyzi, hogy új dokumentumokkal alátámasztott tanulmánya előtt, valójában a portugál historiográfia nem is annyira Manuel infáns tettei perspektívájából vizsgálta meg a fiatal herceg szökésének bonyolult ügyét, hanem az V. Jánost egyébként is az apácafaló, álszent élvhajász, a „Napkirály portugál karikatúrája” képében rögzítő kritika egyfajta alátámasztásának a függvényeként. A lázadás, engedetlenség, alattvalói hűség kategóriáiról azt állapítja meg a szerző, hogy azok gyökeresen eltérnek a XX. századétól, ahol az atyai, királyi hatalom büntető vagy akár csak nevelő célú megnyilvánulásai ellen vétőt az „önkifejezés” vágyának modern értékrendje hamar menti fel. V. János és apjuk, II. Péter királynak ugyancsak második házasságából származó legkisebb test-

vére, a 18 éves Manuel infáns viszályát egy ponton túl – amire kétségtelesen a heves vérmérsékletű herceg önkényes lépése jelentette a jogalapot –, nem lehetett, csakis, mint a királyi tekintélynek való ellenszegülés jeleként értelmezni. Ugyan a herceg „fait accompli” lépéseit utólag szinte mindig „legalizálta” a király, akár úgy, hogy „küldetesként” állítja be utazását a császár előtt, akár úgy, hogy annak anyagi terheit (az infáns adósságait) állja majd, de nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy előbb küldöncei útján keresteti, majd pedig diplomatáin keresztül nyomatékosan és többször fel is szólítja arra, hogy azonnal térjen vissza hazájába. A vele és megbízottaival talán tényleg fondorlattal élő herceg attitűdje viszont ugyancsak kora szemszögéből értékelendő, és eljárását minden bizonnyal nem (csak) a lelki tényezők magyarázzák. Így vagy úgy, érdemes rendszerezni a dokumentumok és a közvetett érvanyag halmazát az infáns oldaláról is, mégpedig ugyanazzal a jóindulattal – és részrehajlás nélkül – mint eljárásának rugói vonatkozásában a király esetében tesszük, leginkább arra keresve a választ, állt-e előzetesen valamilyen kényszer mozzanata a hirtelen(kedő) utazás mögött? Nos, lássuk a feltevéseket.

II. Közerkölcsök és magánbűnök

Valójában a kérdés az, hogy mi okozza Manuel infáns siheder kora ellenére, sőt talán éppen ezért is oly nagy hévvel történt távozását – amelyet, mint látjuk, csak utólag legitimálnak pénz küldésével és a király utólagos „áldásával” legalább is a külvilág felé? Kezdjük a sort egy irodalmi remiszcencia talán nem túl meggyőző válaszával, amelyet bár nem történelmi nyom, mégis érdemes lehet követnünk...

„D. Manuel egyre inkább, ahogyan gyarapodnak a róla szóló tanúvallo-

mások, olybá tűnik a szemünkben, mint egyike a fény százada „felvilágosult” kalandorainak. Mindegyiküknek szegről – végről és többé-kevésbé rokona: Bonnevalnak, a harcias lelkű grófnak, a szabados Casanovának, de még csak a szintén portugál Faria atyának is. Élete, amelyet olyan rosszul ismerünk, még sok meglepetéssel szolgálhat” – írja róla António Coimbra Martins⁸, aki maga is közreműködött abban, hogy Prévot abbé rejtélyes Portugál hercege⁹ és Manuel infáns, a történeti személy azonosíthatók legyenek. A Mémoires...-ban – ami Prévost abbé önéletrajzi elemeken nyugvó írása – van egy fiktív történet, ami szerint egy bizonyos M. herceg a bizalmába fogadja a Lisszabonba látogató Rosemont márkít és nevelőjét (t.i. a szerzőt) és fokozatosan felfedi előttük sorsát és állapotát. Ebben a ténylegesen létező és irodalmi nevekkal vegyes epizódban az abbé egy analóg és inverz magyarázattal szolgál M. herceg – azaz, talán a történeti D. Manuel infáns – hirtelen távozására. Egy szerelmi csalódás volna az ok: Dona Clara, akit hiába szeret, mert Alonso Deniz iránt lobog, és inkább öngyilkos lesz, semmint, hogy elfogadja annak az M. hercegnek a vak szerelmét, aki hatalmával visszaélve Brazíliába száműzeti riválisát, ami miatt később a „világba menekül” bánata és bűnbánata elől. Ezt a feltárulkozást M. hercege immár egy angol hajón teszi, amire Belémbe szállnak fel mindannyian, s ami Hollandia felé tart – a francia regényben. Mutatis mutandis, a történet egybevág az igazi szökés számos elemével: D. Manuel titkon, valójában egy gyaloghinton előbb az udvarból old kereket november 3-án hajnalban, egy vasárnapi napon, a Santa Catarina de Ribamar templomban misét hallgat, majd Manuel Telles, Tarouca grófja másodszülött fia és két szolga társaságában¹⁰ – ruhatárat és némi készpénzt és kötelezvényt vitt el csak magával – egy folyami hajót arra kényszerít, hogy a torkolatban veszteglő Hollandia felé tartó hajóra vitesse magukat. A Caetano de Sousa által előadott

szökési verzió kitér arra is, hogy „50 már átadott forintokért” vállalkozott a hajó egy „törvény elől menekülő személy” felvételére.¹¹ Az Ernesto Soares tanulmányában is idézettek szerint, a király csak este szerez tudomást a törtétekről, és Marialva herceget tüstént Manuel hajója üldözésére küldi ki az arra igen alkalmas 'Santa Rosa'nevű hajón. A Gazeta de Lisboa szerint november 10-ig sem egyik, sem másik hajóról nincsenek hírek, miképpen arról sem, hogy mi vezethette ilyen szokatlan és váratlan távozásra a király legkisebb testvérét, Manuel herceget. Csak ezután válik publikussá – már amennyiben tényleg létezett – az a búcsúlevél, amelyben arról ír, hogy a császárt szolgálni távozott és a magyarországi háborúba tart, és ahol, ha Őfelségének is úgy tetszik, várja azt a segítséget (értsd. a rangjához méltó kíséretet és pénzbeli támogatást) amelyet amúgy nagyúri grandezza kegyelmébe utal).¹² Azt hiszem, Coimbra Martinssal¹³ egyet értve, elmondhatjuk, hogy még akkor is, ha Prévost abbé az európai arisztokrácia kedvencévé váló, később udvarról udvarra utazgató gáláns és rejtélyes portugál herceg történetét korántsem Lisszabonban, hanem mondjuk az utazásait élénken követő Journal de Verdun, vagy más hírmondók lapjai révén ismeri meg, az irodalmi feldolgozás és a történeti igazság között lehet némi átfedés.¹⁴ Amennyiben a „búcsúlevél” érveit – és a továbbiakban egyfajta hivatalos verzióként értelmezhető okok – magyarázatát fogadjuk el, vagyis, hogy „égett a harci vágytól”, háborúba vágyott, mint előtte és utána oly sok másodszülött fiú, kétségtelen, hogy Portugáliában ekkor már a béke honolt. Tehát, hadi színtért a dicsőség vágyához másutt kellett keresnie, és mi sem volt erre vonzóbb, mint Savoyai Eugén török-ellenes hadakozása, aki maga is egyfajta mintája és paradigmája az ifjak hadiszerencséjének. Igen ám, de ha így van – amit kész vagyok magam is elfogadni –, még mindig marad egy olyan kérdés, ami válaszra vár. Amikor a hadi babért learatta, amikor –

a hivatalos diplomácia irányától nem lekanyarodva –, még Portugáliának is dicsőséget szerzett, vajon miért nem tért vissza hazájába? Lehet, hogy mégiscsak ott lappangott a kettőjük között valami lefojtott – és soha napvilágra nem került – ellentét, ami, mint tágabb keret, a király és az infáns cselekedeteit egyaránt magyarázza? Ha ezen a szálon kívánunk vizsgálódni, két további okot kell figyelembe vennünk, egy hatalmi-politikai, de egyszer s mind „családi” indokot, valamint azt a feltevést, hogy valamilyen a királynéval, Ausztriai Mária Annával közös külön érdek állítja szembe a két testvért. Az első felvetést úgy egy írott dokumentum, mint az eseményt követő történések logikája egyaránt alátámasztani tűnnek. A BNL iratanyagából előkerült egy kézzel írott, névtelen szerzőtől származó és a XVIII. század végéről származó, majd ötven év történéseit taglaló emlékirat,¹⁵ amely az infáns 1766-ban bekövetkező halála kapcsán feljegyzí az alábbiakat. „Ő királyi felsége V. János politikai vagy gazdasági okokból, azt kívánta, hogy testvére az Infáns, szerzetesi rendbe lépjen. De e herceg jelleme, olyan nyilvánvalóan ellenkezett a szerzetesi életvitellel, hogy megelőzendő, hogy mégis erre kényszerítsék, titokban inkább Hollandiába utazott, akkortájt, amikor a lisszaboni patriarchátus kiépítése történt. Egy angol hajó üldözőbe is vette a király parancsára, de nem érhetette utol, és így az Infáns a császár szolgálatába állt, a török ellenes harcban...”¹⁶ D. Manuel kolostorba kényszerítésének az esetleges királyi tervét közvetve az bizonyíthatja, hogy 1766-ban, ugyanazon a napon, amelyen született, úgy hal meg, hogy bár kérelmezte azt, mégsem köthetett házasságot. A róla szóló kiterjedt családi levelezés pedig kifejezetten gúnyolódik azon, hogy idős korában is ugyanolyan vehemenciával tervezgeti még házasságát – szinte akárkivel.¹⁷ Az ebbe a tragikomikus pózba talán készakarva merevített D. Manuel, nem volt egyedül ezzel a szándékával. D. Francisco, a János királlyal azonos anyától származó, de

Manuelnél jócskán idősebb un. ”vad” vagy „kegyetlen” testvér, aki a vadászat és bikaviadalok szeretete mellett még számos személy kárára elkövetett önkényeskedésével és durvaságával is kitűnt, hasonló sorsra jut. Még 1735-ben is, atyjuk vele kapcsolatos végrendeleti passzusaira hivatkozva – aminek révén az un. Casa do Infantado javadalmaihoz jutott és önálló udvartartást vezetett –, kardoskodik házassági tervei mellett, de írásos kérelmét a király még csak át sem veszi.¹⁸ Ha azt gondolnánk, hogy V. János király tudatosan az úgymond „problémás” családtagjaival szemben érvényesíti csak a házasságukkal kapcsolatos elutasító álláspontját, nos, akkor tévedünk, D. António is, akinek sem jellemével, sem a királyhoz való személyes jó viszonyával nincsen gond, osztozik a testvérek sorsában: elesik a családalapítás lehetőségétől – nyilvánvalóan trónutódlási szempontok miatt.¹⁹ Ebben a kontextusban tehát, talán nem is túl merész gondolat feltételezni, hogy D. Manuel és a király már 1716-ban megromló viszonyát – esetleg részben – hasonló okok magyarázzák. Az utolsó szál, amit még felgombolyíthatunk, ugyancsak tartalmaz családi mozzanatokot. Tudjuk azt, hogy D. António és D. Manuel az udvari kikocsizások alkalmain túl, a királyt – az egyébként elég kevés számú – belföldi útjaira is elkísérik. Be nem váltott ígéretként tartották számon, hogy a király külföldre tervezett zarándokútjára, Loretoba is elkísérhetik V. János királyt, aki hálából fogadalmat is tett erre egy betegségéből történt felépülése után.²⁰ Akár a kegyeskedő király szándéka mögött csak választási okokat látunk, akár valamilyen mögöttes

A királynő, Maria Ana, aki német kegyencekkel veszi körül magát

– például diplomáciai – tartalmat tételezünk fel a háttérben, a szülés előtt álló királyné állapotára való tekintettel a tervezett zarándokútra, vagyis talán egy más célokat (is) elfedő külföldi királyi látogatásra nem kerül sor. Mint-hogy a királyné akarata érvényesült, és éppen akkor tűnik el az Udvarból Manuel infáns is, volt, aki – szerintem kellően megalapozott ok nélkül – azt vetette fel, hogy valamilyen egyeztetett (összeesküvő) szándék lappang a dolgok mögött.²¹

III. Manuel infáns: D. Juan de Ausztria új kiadásban?

Ez utóbbi, talán a kelleténél merészebb hipotézis viszont felveti azt, hogy milyen fogadtatásra talált Portugáliában és különösen V. János királyi udvarában a pápai bulla által is erősen szorgalmazott nagyobb „össz-keresztény” szerepvállalás a Török ellen, ami, mint látni fogjuk közvetve visszacsatolható D. Manuel távozásának hivatalos indokaihoz. A karlócai béke (1699) megmerevedett határainak földközi-tengeri szárnyán, Morea elfoglalásával és Velence érdekeinek veszélyeztetése mellett, az Oszmán Birodalom előre-tört, és tervbe vett egy itáliai „partraszállást”, amely érzékeny összhangban állott azzal a császári válasszal, amelyet a Duna-völgyi hadszíntéren az 1716-1717-es év sikerei ellensúlyoztak. A segítségért és a Szent Liga ismételt összefogásáért lobbizó pápai kérés²² Portugáliában talált csak annyira kedvező meghallgatásra, hogy operatív, flottamozgást és tengeri segítséget jelentő expedícióban is testet öltött volna. Pontosabban kettőben is, hiszen a Rio Grande grófja által vezényelt portugál armada először 1716. július 5-én hagyja el Lisszabon kikötőjét, majd egy 1716 decemberében érkezett újabb pápai felkérés eredményeképpen 1717. április 18-án vonul fel újra a Törökök ellen. Saturnio Monteiro kifejezésével élve az első alkalommal

csak „hajókáztak” egyet: 1716. augusztus 12-én érnek Livornóba, ahol 21-ig vesztegelnek a pápai parancsra várva, majd elvonulnak felmenteni Korfút a blokád alól, amit helyettük elvégez a Savoyai Eugén győztes pétervárad csatájának a demoralizáló híre, és így a flotta ütközet nélkül tér vissza állomáshelyére, s vet horgonyt a Tejo folyó torkolatában október 28-án.²³ Egy levél tanulsága szerint, aminek az Utrechti békét aláíró portugál főtárgyaló, és a még Hágában tartózkodó Tarouca grófja a szerzője, ennek az expedíciónak közvetve köze lehetett akár D. Manuel európai útjához, de akár magához az infáns későbbi sorsához is. Következik tehát egy hosszú idézet a Tarouca archívumban őrzött, Alegrete márkijához címzett, 1716. március 26-án kelt levélből:

„Ebben az ifjoncban (tudni illik D. Manuel infánsban) jelenleg egy nagy és nehezen elítélhető, sőt inkább dicséretes vágy lakozik arra, hogy, mivel megtudta, hogy a Pápa a velenceiek megsegítésére hajókat kért a Királytól, és ilyen segítséget a kasztíliai király is kilátásba helyezett, nos, hogy ennek a Portugál Flottának a parancsnoka, és ez által az egész Armada főparancsnoka legyen. Az infánsnak igaza van, amikor ezt a tisztelet akarja megszerezni, s nekem nagyon is tetszene, ha azt el is nyerné, mert így megszabadulna abból a kényes helyzetből, amelybe keveredett, s amiből csak még több baja származna. Ha valaki van, akkor én vagyok az, aki tudom, mit jelent a németektől függeni, s különösen, ha rájuk szorulunk pénzt kérni, mert beállítani Magyarországra, csak úgy, mint önkéntes, akire a figyelemnek kevéske csóvája esett eleddig még, sok-sok pénz beforgatásával jár. Ha viszont az uraság behajózna, belátva tengeri járatlanságát, azonnal átadhatja a tényle-

ges parancsnokságot a flotta első parancsnokának, de magát akár még bátorságával is kitüntetheti, és jó hírnevén sem esne semmilyen csorba. A vállalkozás végére talán még olyan hírnevet is szerezhetne, mint hajdan Don Juan de Austria (az 1571-es Lepantói tengeri csata hőse, R.I.), nyugodtan visszahajózhatna Portugáliába flottájával, és máris **visszakerülne ez a madárka a kalitkába**. A Király számára is előnyös volna az Infáns jelenléte, mert hogy néz az ki, amikor a Portugál Flotta parancsnoka egy Köztársaság admirálisának van alárendelve? Láttuk milyen viszályság dolog ez az Angolok és a Hollandusok között, sőt még az sem helyénvaló, ha egy kasztíliai főparancsnok alá vannak rendelve a portugálok, mert akkor oda az én egész, az utrechti békével nehezen megszerzett renomém. Ha a portugál expedíciós hajók főparancsnoka egy infáns, aki ráadásul az egész armada generalísimusza, ott lehet beosztva Őfelsége keze alatt egyik tengeri marsallja, aki felvezetné a hajórajt, mondjuk egy olasz kikötőbe, ahol behajózva Őfelsége, átvehetné a főparancsnokságot. Így a királynak nem volna az Infáns személyével kiadása

sem, mert mint önkéntes Magyarországon a sokszorosába kerülne neki, mint ha feltenné egy hajóra: itt is, ott is asztalt kellene teríteni neki, csak hogy a tengeren nincsenek se csomagok, se más hercegek, vagy nemes grandok, akikkel fel kéne venni a versenyt a csillogó életvitelben. /.../”²⁴

Luis da Cunha, a mentor

Ezek a nagyon is diplomatikus és ravasz szavak – ne feledjük ráadásul egy kínos helyzetbe került apái is egyben, hiszen az infáns éppen az ő fia társaságában szökött el Portugáliából Hágába, ahol az ő palotájában vendégeskedik, az ő pénzén, és az ő állását kockáztatva mulatja az időt. Mert azt teszi: bálozik és szórakozik, – nem is győzi Luís da Cunha a király állandó követe felvenni a fiatalok ritmusát.²⁵ Valójában a címzett, Alegrete márki, saját fia, Tomás da Silva érintettsége miatt sem lehetett felhőtlenül boldog. A lisszaboni pápai nuncius erről így számolt be:” Már a múlt évben, amikor Azeitãoban járt, azon medítált a királyi herceg, hogy útra kel Alegrete márki „Dom Tomás da Silva” nevű egyik fia társaságában, aki részt vett e királyság utolsó határmenti háborúiban és engedélyt kapott Ö királyi felségétől arra, hogy elvonuljon hadakozni Németországba vagy Magyarországra. Most meg az derül ki, hogy nem jutott tovább Amszterdammál, ami arra enged következtetni, hogy ott várta be a királyi herceget...”²⁶ Esetében azonban egy jóval megfontoltabb – és a katonáskodásban már járatos személyről volt szó, aki már nem tartozott Manuel infáns és vele szökő barátja korosztályába. Alegrete márki, Fernando Teles da Silva fia még 1683-ban született, és kétségtelenül mély benyomást gyakorolhatott a most még csak inkább gondtalanul szórakozó, mint kardcsörtető ifjakra,²⁷ akik helyett alkalmasint, a ravasz diplomataék keresték egyelőre a kiutat: akár a békés visszautat hazájukba, akár előre, a Balkánra, s a háborús kalandokba.

IV. A diplomáciai háló és a Szent Liga ügye

Természetesen az olyan nagy tekintélyű és széles látókörű diplomataék, mint például D. Luís da Cunha, korántsem tartották bűnnek, ha a portugál nemesi elit is bekapcsolódik azokba a törökellenes harcokba, amelyek a

nyugati ifjakat Középső-Európába vonzották. Mint politikai hagyaté-
kában megjegyzi, inkább azt remél-
né, hogy D. Manuel infáns, aki ti-
tokban hagyta el az országot, hamar
követőkre lelne. Szemben egy egész
francia nemesi generációval, akik
„Magyarországra utaztak”²⁸, azaz
részt vettek a törökök ellenes harc-

D. João, o Magnânimo a pápa lábai előtt

ban, a portugál nemesség „azért nem szerez dicsőséget magának, mert nem
mozdul ki otthonából, s ha így is van, biztos vagyok benne, amennyiben Ő
királyi felsége is támogatná őket, ők is hírnevet és érdemet szerezhetnének
maguknak, amivel hazájuk és királyuk szolgálatára volnának, ami egyben a
legfontosabb cél”.²⁹ Ugyanakkor, tudunk arról, hogy Padre António Viera
római diplomáciai helyzetjelentései³⁰ óta a magyar háborús hadszíntér is ko-
moly kap figyelmet Portugáliában, és a röplapokon terjedő hírekben külön-
kiadások számolnak be a Bécs ostroma és Budavár visszavétele közötti csa-
ták és hadmozdulatok fejleményeiről.³¹ Bécs felszabadítása után egy katonai
küldöttség utazik Lengyelországba és utána Magyarországra is, aminek cél-
ja nem csak udvariassági volt, s nem merült ki abban, mint az előző évben
Francisco Pereira da Silva követjárása, aki Genova és Észak-Itália érintésé-
vel jut el Lengyelországba (némi betegség okozta késedelmek után), hogy
egy ékes díszkardot adjon át Jan Sobieski királynak, Bécs felmentőjének.³²
Az 1684-85-ös katonai misszió, amely hat tisztból állt, és amelyet António
Salgado és Francisco Pimentel vezetett, azt a feladatot kapta, hogy közép-
ső-európai kiképzési és hadjáratok tapasztalatokat gyűjtsön.³³ Lengyelország-
ból a katonai misszió útban vissza Portugália felé magyar és osztrák hadjá-

ratokban is kipróbálta magát. Ettől kezdve, ha csak sporadikusan is, de megjelennek a portugál önkéntesek ezen a „pán-európai keresztény frontvonalon”³⁴. II. Péter s V. János király, ugyan szimbolikusan, de mégis ki akarta fejezni országuk szolidaritását és növekvő érzékenységét Közép-Európa helyzete iránt. Igaz, ekkor még Portugália nem vett részt hivatalosan a Szent Liga katonai jellegű támogatásában értékes hajóhada földközi-tengeri bevetésével Velence oldalán. Nem így történt később, az 1717-ben kiküldött Velence támogatását célzó flottafelvonulásuk alkalmából (Palermo: május 24, Messina: május 30, Korfu. Június 10), amikor részt vesz az augusztus. 20 és 24 között az égei-tengeri Matapan-fok mellett megvívott ütközetben.³⁵ Bár a relációk kiemelik, hogy a portugál expedíciós hajóhad fontos szerepet játszott a keresztény sikerekben, amit a szakirodalom utóbb megkérdőjelezett, témánk szempontjából azonban csak a részvétel ténye a fontos. A kiváró álláspont tehát éppen ekkor, 1716-1717 fordulóján változik meg, amikor is a portugál diplomácia részt kér és kap a Velence, s különösen a Pápai Államok védelmét és egyben az Oszmán Birodalom katonai erejét megroppantani szándékozó összehangolt tengeri-szárazföldi katonai vállalkozásból, ami mögött több ok is kitapintható. Ezek között a diplomáciai és protokolláris okok sem voltak elhanyagolhatók: V. János ugyanolyan kitüntető titulust remél a pápától, mint a francia és spanyol uralkodók, amivel azt reméli, hogy ezzel az ő európai elfogadottságuk szintjére is fellép.³⁶ Portugáliában kihirdetik a pápa kereszties harcra buzdító bulláját,³⁷ amivel más értelmezést kapott immár D. Manuel infáns „küldetése” is.

Török csatahajók a matapani ütközetben, 1717-ben

V. Hága–Párizs–Csatatér

„Remélem, hogy Excellenciás Uramnak sikerül lecsendesíteni Urunk Királyunk haragját, és a Herceget ellátják a rangjához illendő kísérettel, ami nem csak azért szükséges, hogy tekintélye növekedjen, hanem azért is, hogy minden helyzetben felkészült tanácsadói legyenek. Mert nem kevés váratlan eseményben lehet része, amikor rászorul az érettebbek tanácsára: most Manoel Telles da Sylva kezére van bízva, aki nincs még tizennyolc éves, és Luis de Lima atyáéra, aki bár értelmes férfiú, de azért mégiscsak szerzetes” – írja D. Luís da Cunha, aki időközben 1716 májusában Londonba, új állomáshelyére utazik. A külügyi tárca irányítójához írt levelében azt is reméli még, hogy a háborús érdekeket kereső fiatalot többen fogják támogatni, hisz nem érdemli meg, hogy a világtól elzárkózva, felejtésre ítelve éljen ezután”.³⁸ Érdekes, hogy az infáns személyéhez legközelebb állók – így nevelőjük – mutattak vele szemben a szavazáskor az államtanácsban a legkisebb jóindulatot.³⁹ Corte-Real, a király nevében azt írja a hágai portugál követnek, Taroucának, hogy noha változatlanul kitartanak amellett, hogy helyesebb, ha az infáns azonnal hazatér, de ha ezt ő mégsem tenné meg, küldje el diplomáciai futárral V. János királynak a császárhoz írt levelét, amivel elkerülhető annak a látszata, hogy a király és az infáns között nyílt volna a szembenállás és az ellenszegülés.⁴⁰ A diplomata számára – aki talán egy kettős játék látszólag ártatlan szerepelője csak (mikor csap be „véletlenül” egy kamasz egy ilyen öreg rókát, nemde bár?) – a legszerencsésebb megoldást maga az élet nyújtja tálcán. A Hágában a társasági életbe belefáradt herceg tovább folytatja az útját, és Párizsba tart Tomás da Silva Teles és a fentiek társaságában, lebegtetve azt a döntését, hogy innen haza vagy továbbutazik-e ezután. Helyette azonban csak Alegrete márki másodszülött fia⁴¹

érkezik meg Lisszabonba azzal a hírrel, hogy az immár a francia udvarban is sikerrel forgolódó⁴² Manuel infáns „Németország kapujába” s innen a „posta útvonalát követve” Magyarországra tart. Éppen idejében. Minden bizonnyal, ha Bécset nem kerüli el – amelyre talán tényleg a kényszer vitte rá⁴³ –, lekési a már felvonult császári hadak tanácsát az előtt a döntő csata előtt, ami a Száva és a Duna között bontakozik ki, 1716. augusztus 5-én. Három nappal a pétervárad csata előtt (amit amúgy az első levelekben még „carlowatzi”⁴⁴ csataként, az első nyomtatott hírmondókban⁴⁵ már mint a „Salankmen” és „Carlowitz” között a síkon megvívott ütközetnek, míg végül már „Peter-waradini”-ként⁴⁶ emlegetnek, és így is rögzül a portugál közlemélkezésben⁴⁷) a portugál királyi herceg megérkezik a török-ellenes háborúba, ahol nemsokára átesik a tűzkeresztségen is.

VI. A Luzitán Mars

A királyi herceg megjelenése először természetesen protokolláris bonyodalmakat okozott⁴⁸. A főparancsnoknál fiatalabb és most hirtelen az „égből ide pottyant” Manuel, mint királyi sarj, külön kitüntető figyelmet és bókokat követelt meg, no meg természetesen a rangjához méltó ellátást. Igaz később megemlékeznek az őt méltató életrajzírói egy valószínűleg soha el nem hangzott mondatáról, miszerint is „mint önkéntes katona érkezett a harcba és nem mint főrangú személy”⁴⁹. Ennek ellenére, lóról és sátorról is gondoskodni kellett a számára, nem csak az illendőség okán, hanem azért is, mert híján volt ezeknek, amikor a hadak éppen már „tábort jártak” a Török ellen. A logisztikai gondot egy olyan honfitárs megjelenése oldotta meg, aki még később is komoly szerepet játszik az infáns körül az első bevetése alkalmával. Arról a máltai lovagról, D. Diniz de Almeydáról,⁵⁰ van szó, aki

nála régebben jelent meg a balkáni hadjáratban és itt a csatatéren is, és aki azonnal felajánlotta neki jó szolgálatait. „D. Manuel infáns úr, rögvest, ahogy három nappal a csata előtt megérkezett a táborba, D. Dinis de Almeida, a Császár szolgálatában álló portugál nemes és máltai lovag sátorra előtt szállt le a nyeregéből. Itt látogatta meg Savoyai Eugén, és kérte, hogy kísérné át a maga sátorába, ahol intézkedhetne felőle, ellátva sátorral és lóval. Az infáns úr átölelte, elmondta, hogy portugál és hogy lovag, aki csak a háborút és a parancsait keresni jött ide. A Herceg, akit a Császár minden bizonnyal a jöveteléről már előre tájékoztatott, nagy udvariasság közepette búcsúzott el tőle, mindig királyi felségnek szólítva őt.”⁵¹ A pénz híján lévő herceg, később persze vásárol még hadi felszerelést, de mivel többször is kilövik alóla a lovát, hadi ménhez nem is csak egyszer jutott: előbb kölcsönbe kapott egyet, majd hadi zsákmány gyanánt szerez magának saját csatamént.⁵² Ugyan a főparancsnok igyekszik megkímélni a veszélytől, az ifjú portugál nem tágit Savoyai Eugén generális mellől. Amikor a herceg le szállt a lováról, hogy buzdítsa a csatában felbomló gyalogság jobb szárnyát, ő is kivonja fegyverét és buzdítja a harcosokat. Nemcsak mellette volt, és nem vonta ki magát a harcból, de még külön is kitette magát a veszélyeknek. A már megnyert csata után, a menekülő ellenség újra-újra harcba bocsátkozott, és ezekben a heves utóvédharcokban a „heveskedő” portugál infáns a kelleténél messzebb is merészkedett. Egy sáncárokba bukkott, amikor lo-

D. Manuel, a Luzitán Mars

vát eltalálják, és már majdnem fogságba esett. Ha nem lett volna D. Diniz de Almeida és Luiz da Costa, a későbbi lovaskapitány, akik utána lovagoltak, minden bizonnyal fogságba is ejtik a törökök, azonban így szerencséjére kiszabadul szorult helyzetéből.⁵³ Péterváradnál, – ugyan sokkal kisebb visszhangot kapott-, egy másik portugál is kitünteti magát: Martinho de Mendonça Pina e de Proença Homem, a későbbi híres pedagógus és írástudó, aki a Bagno-regimentben harcolt. Savoyai Eugén, majd Portugália követe, Sabrosa grófja azért tünteti ki, mert a törököktől elragadt egy harci zászlót.⁵⁴ A másik Manuel, Tarouca gróf fia a spanyol Galbe regimethez kapott besorolást. Az apa nem szűnik dicsekedni, mondván, amilyen fiatalok, olyan jól – és nem várt módon – állták meg a portugál újoncok a helyüket. Az infáns és a nemes Manuel tűzkeresztségének nagyon is szerencsés híre igen gyorsan járt, mert hiszen, szeptember 1-én már D. Luís da Cunha Londonból gratulál diplomatatársának azért, hogy „D. Manuel infáns ilyen dicső és hasznos cselekedetre adta a fejét, mint részt venni e csatában, ahol egy öreg generális lelkiületével és kitartásával mutatkozott be, bár újonc katonára – ami miatt kétséges, hogy elállna a további harcokban való részvételtől”.⁵⁵ Igaza lett. Ott folytatta a harcot, ahol abbahagyta, sőt, 1716 októberében egészen hasonló haditett esik meg vele Temesvár ostrománál, amikor is a palánkról egy ágyúgolyó lövi ki alóla a lovát, és ő maga is a jobb térdén sebesülést szenved. Ez a póz az, amibe Dom Manuel, a portugál infáns és katona hősiessége örökre kimerevedik, miként a következő oldalon látható metszeten.⁵⁶

Az infáns sebesülésének a híre⁵⁷ természetesen nem kis riadalmat, mondhatni udvari hisztériát okozott Lisszabonban, de elülte egyben komoly változást is eredményezett. Egy brit diplomáciai forrás szerint V. János király engedélyezte volna Manuel infánsnak, hogy egy zászlóaljat toborozzon a magyar hadjárat

céljára, amennyiben a Császár úgy határoz, hogy hadat üzenne a Töröknek.⁵⁸ Mindez ugyanakkor azt is feltételezi, hogy a portugál herceg anyagi gondjai ekkorra már megoldódtak. Igaz már előtte, 1716. november 2-án, a lábadozó infánst egy meleg hangú levélében a Császár szívélyesen Bécsbe invitálja.⁵⁹

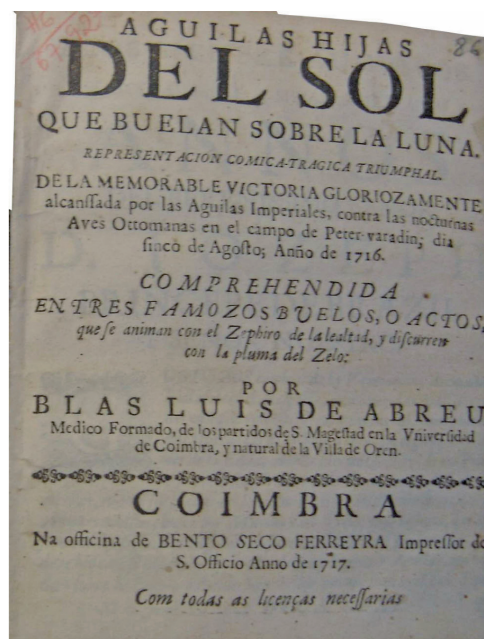

A temesvári ütközetben D. Manuel megsebesül

VII. A Luzitán Sasmadár

Időközben Manuel hősiességét nemcsak egy az unokaöccsének dedikált triumfus-színdarab éltette immár odahaza, hanem egy egész gyermeksereg is erről énekelt Lisszabon utcáin.⁶⁰ A Gazeta de Lisboa híradása szerint „Öfelsége parancsára kihirdették, hogy három napon keresztül tűzijátékot tartassanak Temesvár bevétele tiszteletére.”⁶¹ Mindez egy rövid kitérőre késztet, mielőtt tovább tárgyalnánk az infáns magyarországi haditetteit.

A Lisszaboni Nemzeti Könyvtár (BNL) HG 6792/8 V. kollegiátumában fennmaradt spanyol nyelvű Águilas, hijas del Sol que buelan sobre la Luna⁶² című színdarab ugyancsak a „Pétervárad Hősnek” állít emléket. A Könyvtár Ritkaságok Tára (COD. 13113) megőrizte

Sasok dicsőséges koszorúval

a nyomtatásban megjelent mű kéziratát is. A kézirat és a nyomtatásban megjelent színdarab több lényeges ponton, így pl. a műfaji önmeghatározásában is eltér egymástól. Míg a kéziratban a comediákra jellemző loa vezeti be a darabot, addig ez a nyomtatott verzióból hiányzik. A kézirat *comedia nová*ról beszél, ami nem egyszerűen a Fiesta-jellegű (udvari ünnepségbe ágyazott színi előadás), hanem egy fajta átmenet a zenés színházi műfaj, az opera felé. Az átmenet jellegét hangsúlyozza az a tény, hogy megmarad a *commedia dell'arte* buffóját idéző „tréfás” szolga hálás szerepe,⁶³ de a szerző színpadi utasításai mellett ott vannak már a kifejezetten zeneiek is. Abreu darabja⁶⁴ ugyanakkor a loa elemeit nem iktatja ki, a Sasok, azok magas röpte, például, vissza-visszatérnek új és új megfogalmazásban. A nyitó képben XVI. századi nagy elődje, Szerencsés Mánuel király krónikáját olvassa a főszereplő, a maga is Manuel nevű infáns, akinek első „röpte”, maga az elhatározás, hogy hasonló tetteket követve hasonló hírnevet szerezzen magának.⁶⁵ Magukat a felvonásokat is „Buelo”-nak nevezi ugyanakkor a szerző, és az első máris a hadszíntérig repíti a fiatal herceget, akiről társai felfedik a Török ellen már összegyűlt hadak főparancsnokának, hogy megérkezett a csatába a „Luzitán Sas”.⁶⁶ A Savoyait – akit két alvezére, Pálffy és Heister maga is „Triumfante Aguila Volador del Império” (A Birodalom Repülő Győztes Sasmadarának)⁶⁷ nevez-, a portugál infánshoz hasonlóan egy belső hang készíti fel a csatára.⁶⁸

A harmadik felvonásban a csata előtt (Muera, muera – halál rá, halál rá! és Vuela, vuela – te csak szállj!) pattanásig feszül a drámai húr, de egy újabb metaszkhénével, felülről alászáll, – stílusosan két sas szárnyán-, a Győztes Egyház jelképes alakja. Kivont karddal és pajzzsal a kezében, német harci vértben, a kezében vadász sólyommal, ölyvvel jelenik meg, amelyről megtudjuk: „Esta Ave Regia /Thymbre Imperial/ de que el Sol vence/ señal dará” (E királyi madár/ a császári kürtszó/, hogy a Nap győz/, ez adja meg jelét), s mint gyakorlott solymász, a csatatér felé repteti el a sast.

„Sas madár, felséges
Repülj fel, repülj,
A császári hadak
Fölébe kerülj:
Mutassa repped
a veszedelmet,
győz majd e jelünk”⁶⁹

Maga a kép természetesen asszociációk egész láncolatát indítja el, kezdve az ókori augurok jóvendölésétől⁷⁰ egészen a sztyeppei népek totemállatáig (pl. a magyarok turulmadara). De jelen van benne az „e jelben győzni fogsz!” klasszikus keresztényi buzdítása is. Mégis, távol áll minden eredetiségtől. Számtalan csata⁷¹ többnyire ideologikus jellegű kisajátításának ideografikus jeleként, a „sasé” egy éppen olyan untalanul elkoptatott zsurnalisztikus kép, mint talán csak a vele szinte mindig párban álló, az Oszmán Birodalom romlását jelző fogyó félholdé.⁷² Így vagy úgy, a színdarab jól mutatja azt, hogy mekkora utat járt be röpke egy év alatt Manuel infáns otthoni megítélése is, aki lázadóból, hirtelen a hős szerepébe magasztosul, amikor – konkrétan de átvitt értelemben is – a győztes Habsburg Sas „szárnyai alá menekül”.

VIII. Az infáns Belgrád alatt: hírek, újságok, újdonságok

1717. augusztusában újra a hadszíntéren és Savoyai Eugén mellett találjuk a portugál királyi herceget, akiről ezúttal a Portugáliába érkező információk⁷³ is sokkal gyorsabbakká és pontosabbakká válnak.⁷⁴ Érdeemes áttekinteni ebből a szempontból maguknak a hadszíntéri híreknek útvonalát és továbbításának a módját is. A *Relação da gloriosa victoria alcançada do*

Exercito Ottomano, pelas armas Imperiaes, mandada pelo Principe Eugenio de Saboya Entre Salankemen, & Carlowitz, no dia 5 de Agosto deste mesmo anno de 1716,⁷⁵ című röplap utolsó oldalán olvasható a hír útvonala:

*„Ezt a hatalmas hírt a mindig győztes és híres hadvezér Savoyai Eugén a legyőzött nagyvezír sátorában maga vetette papírra és a szárnysegédje, Keverhuller grófja vitte Ő császári felségéhez. /.../ A bécsi udvarból de Luc gróf, francia követ saját csatornán keresztül továbbította Párizsba, ahonnan ő királyi felségének, (ti. Portugália királyának, V. Jánosnak) augusztus 18-án kelt levelében Ribeira Grande gróf hozta a tudomására, ami Ő Császári Felségétől is eljutott hozzá, és udvara külföldi követeihez és képviselőihez, a rezidense, D. Joseph Zignony útján. Mivel ily hirtelenséggel küldte el Bécsbe Savoyai Eugén a híradását e csodás haditettéről azt is jelenti egyben, hogy nem rendelkezünk egyelőre részletekkel. Bár ilyen kurta hír áll csak rendelkezésünkre, sietünk mégis örömmel közre bocsátani. LAUS DEO”.*⁷⁶

D. Manuel infáns péterváradai csatában játszott dicsőséges szerepéről, mint láttuk, ugyancsak diplomáciai forrás, Mr. de Koch beszámolója állt először rendelkezésre. Az Eclipse da Lua Ottomana, ou Relaçam Individual da famosa batalha de Peter-varadin, em que as Armas Imperiaes em beneficio universal da Christiandade, vencerão e desbaratarão as forças do Império Ottomano,⁷⁷ prologusában a szerző, Joseph Freyre de Monterroyo Mascarenhas az ugyanannál a kiadónál kiadott, és egyben az előző hírmondó folytatásaként tekinthető művet VI. Károly császár követének, Joseph Zignony-nak ajánlja. Ez arra enged következtetni, hogy a kiadói hír a dip-

lomáciai csatorna információjára épít, amiben nyilván, maga a császári követ is úgymond érdekelve volt. Egy év és két hét naptári különbséggel történik Belgrád bevétele, amiről a röplapok formájában terjesztett hírmondók ugyancsak rendes- és rendkívüli kiadásban számoltak be. A *Noticia sumaria da gloriosa Victoria alcançada pelo Serenissimo Principe Eugenio de Saboya, Lugar-tenente de Sua magestade Cesarea, generalissimo de suas Armadas, no dia 16 de agosto do presente anno, Contra a formidavel exercito dos turcos nos campos de Belgrado*. A kiadó 1717-ben is Pascoal da Sylva, királyi nyomdász “nyugat lisszaboni”⁷⁸ vállalkozása volt, ami ezúttal is rendelkezett a szokásos engedélyekkel és a király támogatásával. A hír érkezésének a módjára ugyancsak az utolsó oldalon olvasható megjegyzés enged egyfajta betekintést, előtte azonban szól még az információáramlás folyamatosságáról:

*„A múlt hét hírei között már beszámoltunk róla, hogyan álltak fel egymással szemben június 30-án a hadseregek. Azokkal a hírekkel együtt, amelyek az Angol Csomaghajón e hónap 13-án érkeztek immár az alábbiakkal tudjuk kiegészíteni mondanánk.”*⁷⁹

A portugál résztvevő, D. Manuel hadiszerencséje vonatkozásában azonban az újság továbbra is kénytelen a bevett diplomáciai hírforrásokra építeni.:

„Még a bécsi posta ideérkezése előtt a győzelem már kitudódott Flandriában és Angliában is, mert a müncheni választó érsek ilyen tartalmú gyors híradást kapott magából a táborból, amit tudatott Gornsfeld gróffal, Luxemburg kormányzójával, aki azonnal

ágyútűzzel ünnepelte ezt meg és megüzente Odenard vikomtnak, Namour kormányzójának. Ez Prié márkinak, Flandria kormányzójának küldte meg Brüsszelbe, és onnan jutott el a hír augusztus 24-én Anveres-be, ahol a garnizon, az öröm jeleként ugyancsak háromszoros ágyú- és muskétasortűzet adott le. Ebből a városból jutott át Londonba, ahol azonban az, hogy nem Bécsből közvetlenül érkezett a nagy fontosságú hír bizonyosságát valamelyest visszavetette, mindaddig amíg a császár kiküldötte Volxra gróf egy az udvarból augusztus 21-én küldött és itt szeptember 1-én megkapott gyors hírral ezt meg nem erősíthette. Ezt tette Mons. Hoffman, Ő császári felsége rezidense is, aki Hamptoncourt-ban, Őfelsége a Brit Uralkodóház feje tudomására hozta, amint azt Jacinto Borges de Castro, e királyság (értsd Portugália) a londoni udvarhoz kiküldött követe is megerősítette. D. Manuel Infáns úrról csak annyi vált külön is tudhatóvá, hogy annak ellenére, hogy szokása szerint újfent a lehető legnagyobb veszélyeknek tette ki magát, Istennek hála, mindegyikből megmenekült, és hogy Eugén herceg azt reméli, hogy Belgrád vára is nem sokára megadja magát. Már elment a posta Falmouth-ba, abba az angol kikötőbe, ahonnan e királyságba (Portugália) indulni szoktak a postahajók, amikor erről a dicsőséges haditettéről is megérkezett a visszajelzés, és hogy három nappal a csata után maga az erődítmény is megadta magát, ami a nyertes ütközetből egyenesen következett.”⁸⁰

D. Manuel infáns, aki Bécsből 1717. május 22-én indul útnak, a Duna vonalát követi, és egy nagy vihar miatt két napot is Komáromban vesztegel.

Július 2-án érkezik meg a hadba szállt csapatokhoz. Ahogyan és akikkel érkezik az már össze sem vethető az első hadjárat viszonyaival. Ott van mellette Thomás da Silva Telles is, a kipróbált katona és barát, Manuel Telles da Silva, akivel a tűzkeresztségben egy éve átesett, de Mathias da Cunha Menezes és D. Diniz de Almeida is, akik mind már magasabb rangban alkotják egyre népesebb, kizárólag tisztekből álló kíséretét, mint amikor a királyi herceggel először találkoztak, és aki maga is a közismertség és megbecsültség egészen más fókán indul újra a küzdelembe. Amikor a tá-

borba ér, már fel van húzva Savoyai Eugéné mellett, attól jobbra az a hadisátor, amely az egész táborban nemcsak a legnagyobb (tehát nagyobb, mint a fővezéré), de a legdíszesebb is. Hadi felszereléséről megjegyzik, hogy azok a legszebbek, amit Magyarországnak addig alkalma volt messziről csak látni is.⁸¹ Savoyai Eugén „tökéletes” győzelméhez – amit még sokáig tanítanak a taktikai és stratégiai hadászati kézikönyvek⁸² – D. Manuel maga is hozzájárult ugyan, de róla hasonló közhelyek rögzülnek, a hírlapokban, mint: „kivette a részét a csatából”, „mindig ott járt, ahol leselkedett rá is a veszély”, és „jó jelét adta vitézi bátorságának.”⁸³

D. Manuel: tervek egy új portugál közép-európai politikához

IX. „Coeur d’un Mars sous la figure de l’Amour”⁸⁴

A győztes csata és egyben a hadjárat végeztével a császár ezúttal nem csak vendégszeretetével viszonyozza a távoli önkéntes és rokon jövetelét. 1718-tól formálisan is osztrák szolgálatba áll: Gonnrsfeld tábori marschall alatt, annak dragonyos regimentjében kap parancsnoki beosztást, és vele jó, 50.000 tallérnyi éves zsoldot is.⁸⁵ 1721-ben megkapja az Aranygyajú-rendet,⁸⁶ de ezzel a szerencsecsillaga valójában máris korai tetőpontjára ért. Régi

D. Manuel Bartolomeu infáns

“protektora”, D. Luís da Cunha, aki annyi jóindulattal egyengette első “európai lépsei” során, 1718. június 25-én Hágából egy hosszú tervezetet küld el neki az Európa békéjét garantálni vélt “négyhatalmi szerződésről”⁸⁷ – amit szívügyének tart. Nem tudni oktató céllal fordult-e csak hozzá, vagy eszközt remélt találni benne egy Középső-Európát komolyabban a portugál külpolitika homlokterébe állító elképzeléseihez, de tény, hogy az infáns éretlennek bizonyul az irománynak akár csak a felfogásához is.⁸⁸ D. Luís da Cunha később politikai végrendeletében úgy véli, hogy dicséretes volt az infáns katonai buzgalma, de „még hasznosabb lett volna ha kitart az elhatározásában és Savoyai Eugén mellett marad, aki megtiszteltetésnek vette volna, ha éppen ő váltotta volna fel szolgálatában, és addig is inkább a katonatudományok komolyabb elsajátítására adta volna a fejét. Rosszakarói viszont – akiből soha sincs hiány – ellene fordították utóbb a herceg és a császár szívét egyaránt, és így Bécsset rossz szájjal, és kénytelen hagyta el.”⁸⁹

1722 végén Párizsba megy, részt vesz XV. Lajos király megkoronázán s úgy tetszik megleégszik azzal a kiváltsággal, hogy rátarti ceremóniák helyett a király egyszerűen csak megöleli „Barcelos grófját”⁹⁰, azt a portugál Manuel Bartolomeu-t aki mindig csak a félútig jut az erény és remény között, míg ide-oda ingázik udvarok és bálók, szalonok és fogadások, nyarak és telek, új telek és új nyarak között. Mígnem mindenki megszokja már: ugyan szíve olyan, mint Marsé, de az Ámor alakjába bújt.

Jegyzetek

¹ „Nasceo o senhor Infante D. Manoel em Lisboa a 3 de Agosto de 1697 em hum domingo ás 8 horas da manhã, ultimo filho do Senhor Rei D. Pedro II.” Francisco Claudio da Conceição: Gabinete histórico, tomos XVI, 1763-1770, p. 167.

² Castelo Branco Chaves (ford. bevezetés és jegyzetek): O Portugal de D. João V visto por Três Forasteiros, Lisboa, Biblioteca Nacional, 1989, pp. 219-220

³ Idézi: Veríssimo Serrão: História de Portugal, vol. V. p. 248.

⁴ Maria Beatriz Nizza da Silva: D. João V, Reis de Portugal sorozat, Lisszabon, Círculo de Leitores, 2006. pp. 58-60.

⁵ Idem, ibidem., p. 61. Az idézett forrás szerint éppen orosz és lengyel csaták érdeklik D. Antóniót: éppen itt forog ui. ez idő tájt testvére is. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ismerhetjük az infáns figyelmé tárgyát is, hiszen az 1733-ban Rio de Janeiro kormányzójának kinevezett Manuel Freire ANDRADE műve ma is olvasható a Biblioteca Nacional de Lisboa iratcsomói között, s mivel több szempontból hasznos, és arra hivatkozni is fogunk, átírjuk e helyütt a BNL katalógusának minden részletre kiterjedő műleírását:

Ataque e deffença das praças em geral. Conçagrado a Augusta e Figdellissima Magestade de El Rey nosso Senhor. D. Jozeph. 1.º por Manoel Freyre de Andrada, Sargento mor de battalha dos seos exercitos. Governador da praça de Elvas; e emcarregado interinamente do governo das armas do exercito e Provincia de Alemtejo [Manuscrito]]. - Vila Viçosa, Agosto de 1753. - 4 tomos : muito il. ; 34 cm. - Original (?), com assinatura do autor na dedicatória, datada de Vila Viçosa, Agosto de 1753. A letra parece ser de duas mãos. - Obra formada por quatro vol., segundo Barbosa Machado versa sobre „tudo quanto pertence ao ataque, e defesa das Praças até as ultimas operaçoens da Campanha“ (Vol. 3, p. 268). O autor, na dedicatória, declara ser fruto da „pratica da guerra passada em que entrei [...]“ (vol. 1, f. [1]). - Manuel Freire de Andrade nasceu em Vila Viçosa. Foi coronel dos regimentos da Beira, Algarve e Peniche, e passou a brigadeiro em 1735. Governou a praça de Olivença. - Frontispícios com desenho à pena, sépia, de página inteira, com composição alusiva à ciencia da Architectura Militar, tendo como pano de fundo o ataque e defesa de uma praça, enquadrados por dupla moldura decorada com motivos vegetalistas estilizados (f. [2] de cada tomo, à excepção do segundo). Contém, também, 100 desenhos à pena, sépia, de grande qualidade, alguns desdobráveis de plantas de fortificações (praças - estampa 7-8, vol. 2), acampamentos militares, perfis de tropas, armas e mecanismos bélicos (estampa 17, vol. 4; estampa 1-5, vol. 3), instrumentos de medição, minas (estampa 37-40, vol. 1) planos de cercos históricos (estampa 12, vol. 4), moinhos (?), catapultas (estampa 14-15, vol. 3), etc. - Índice dos capítulos no final de cada tomo. - Descrito em: José António Moniz - Inventario Secção XIII - Manuscriptos Collecção Pombalina. Lisboa : Biblioteca Nacional, 1889. - Referido em: Christovam A. de M. Sepulveda - Historia Organica e Politica do Exercito Português : Provas. Lisboa : Imp. Nacional, 1910, vol. V, p. 113; vol. XV (1928), p. 59-60. - Referido em Barbosa Machado, III, p. 268 (atribui ao manuscrito o título „Postilla Militar“). - Sobre Manuel Freire de Andrade: GEPIB, vol. 11, p. 837; Barbosa Machado, III, p. 268. - Tomo 1 constituído por: „Tomo 1.“ do Ataque. [Dedicatória] (f. [4]); „Introducçam“ (f. 1) (seguem-se 15 capítulos) (f. 4); „Tractado das minas em geral“ (seguem-se 4 capítulos) (f. 404). - Tomo 2 constituído por: „Ataque das praças em

geral. Tomo segundo“ (seguem-se 10 capítulos) (f. 1); „Tractado do methodo d[e] embarascar que nam entrem socorros a huma praça sitiada. Introduçam“ (seguem-se 6 capítulos) (f. 64 v.); „Diario do sithio de Ath, atacada pellos Francezes em 1697. comandados pello Marechal de Villaroy; segundo Goulon nas suas Memorias“ (f. 116); „Recopilação do sitio de Lilla, pello Princepe Francisco Eugenio de Saboya, no anno de 1708“ (f. 143); „Recopilação do sitio de Belgrado em 1717. pello Anonymo da vida do Príncipe Eugenio“ (f. 180); „Parte 2.“ Do ataque das praças em geral. Discurso sobre o mesmo“ (seguem-se 6 capítulos) (f. 208); „Tractado da sopra de Cremona, intentada pelo Príncipe Francisco Eugenio de Saboya, no anno de 1741...“ (f. 349 v.). - Tomo 3 constituído por: „Deffença das praças em geral. Tomo primeyro. Parte 1.“ Da deffença das praças em geral. Introduçam“ (seguem-se 20 capítulos) (f. 1); „Tractado da catapult“ (3 capítulos) (f. 400); „Tractado das comtraminas / por Folard [Chevalier Jean-Charles de Folard]“ (f. 436). - Tomo 4 constituído por: „Deffença das praças em geral. Tomo segundo“ (5 capítulos) (f. 1); „Tractado da forma de introduzir os socorros dentro das praças sitiadas. Introduçam“ (seguem-se 6 capítulos) (f. 44); „Parte segunda Da deffença das praças em geral. Introduçam“ (seguem-se 7 capítulos) (f. 288 v.)
BN F. 5764 BN F. 5765 BN F. 5766 BN F. 5767 BN PBA. 188 BN PBA. 189 BN PBA. 190 BN PBA. 191

⁶ Lásd Ernesto Soares: *O Infante D. Manuel 1697-1766 Subsídios para a sua biografia*, Lisboa, Arquivo Histórico de Portugal, 1933, pp. 48-52 közölt dokumentumok

⁷ Idem, ibidem, pp. 8-9.

⁸ António Coimbra Martins: „Madam du Noyer e o Infante D. Manuel”, *Revista da Faculdade de Letras de Lisboa*, III. série, n. II, 1958, separatum, p. 21.

⁹ L'Abbé Prévost: *Mémoires et aventures d'un homme de Qualité qui est retiré du monde*. Nouvelle édition revue & considérablement augmentée sur quelques manuscrits trouvés après sa mort, suivis de Mannon Lescaut, avec Figures. A Amsterdam. M.DCC.LXXXIII., 2. vol. 107-180 epizódja, ahol és aho- gyan egy bizonyos Don M. Herceg (M.= Manuel?) menekül el Lisszabonból több ponton egybevág a történeti D. Manuel menekülésének a módjával. Az igazi kérdés az, hogy vajon az okok hasonlóságára is vonatkozik-e feltevés?

¹⁰ Egyikük nevét is ismerjük João Henriques de Bem-nek hívták. A család S. Julião de Lisboába volt való, a szökés idején éppen e királyi udvarban szolgáló ifjú később Bécsben telepszik le- a szintén regényes életű és sorsú Cavaleiro de Oliveira szerint. (Memorias de Portugal, Haia, 1743 I. tom) Bécs portugál emigránsainak, diplomata és intrikus mikro-világának kiváló irodalmi megjelenítője Luís Filipe Castro Mendes: *Correspondência Secreta*, Quetzal Ed., Lisboa, 1995.

¹¹ Az „hum homiziado” kifejezetten erős kifejezés, és a közvetlen életveszélyben levő, törvény elől menekülő szökevényt értik alatta, általában a gyilkossággal vagy felségsértéssel megvádolhatókat. Caetano de Sousa művét idézi Ernesto Soares, op. cit. p. 20.

¹² Idem, ibidem.

¹³ Coimbra Martins, op. cit. p.19. A szerzőnek tökéletesen igaza van akkor, amikor a Mme Dunoyer és kékhárisnya leánykája, a Voltaire fejét is elcsavaró „Pimpette” emlékiratait őrző levelek között D. Manuel személyére vonatkozóan fennmaradt költeményt inkább a magyarországi harcok utánra teszi, és inkább antedatált reminiscenciának tartja, semmint valóban a hágai és párizsi vendégeskedés alatt született benyomásoknak tartja.

¹⁴ Ernesto Soares, op. cit. p. 25. Az „homiziado” Caetano de Sousa szerint amúgy sem az infáns, hanem egy olyan személy, akit a hajó kapitánya bevár a megegyezés szerint, és együtt szállítja őket biztos, külföldi kikötőbe.

¹⁵ BNL Fundo Geral 682,

¹⁶ Idézi Ernesto Soares, op. cit. p. 21.

¹⁷ Maria Beatriz Nizza da Silva, op. cit. pp. 66-67.

¹⁸ Maria Beatriz Nizza da Silva, op. cit. 56.

¹⁹ D. António hiába pályázik D. Francisco mintegy megürült, „a nem öröklő legidősebb királyi testvér főherceg” jogállására – és persze javadalmaira – a Casa do Infantado-ba nem testvérét, hanem fiát, D. Pedrot ülteti a király. A jelen tanulmány kereteit szétfeszíti, ha vizsgálódásainkat V. János féltestvéreire (II. Péter király végrendelete révén törvénytelen gyermekeiként elismert fiú utódokra) illetve a leánytestvérekre is kiterjesszük, akik a trón utódlása szempontjából nem voltak számottevők. Tény viszont, hogy a család oldalági szálait, ahol csak lehetett V. János elvagdosta, és a saját leszármazási vonalát, beleértve az ő elismert törvénytelen gyermekeit is, előnyös helyzetbe hozta.

²⁰ Júlio Eduardo dos Santos: Valioso subsídio para a biografia do Infante D. Manuel, irmão de D. João, Separata do Odisipo, n. 115/116, ano XXIX – Julho/Outubro de 1966, pp. 6-7.

²¹ Ernesto Soares: op. cit. p. 19.

²² XI. Kelemen pápai brevét közli: Eduardo Brazão: D. João V. e a Santa Sé, Coimbra, 1937, pp. 122-129. Talán nem árt megjegyezni, hogy mint kedves keresztény leányának, Dona Maria Ana királynőnek is címez támogatást sürgető sorokat. Nyilván az ő Habsburg- számai erősebb empátiát ébresztettek, már csak azért is, mert, ahogy azt epésen a francia követ megjegyzi „mikor a királynő saját lakosztályába visszavonul, az annyit tesz, mintha akár Németországba vonult volna vissza”, azaz, udvarhölgyei, gyóntatói, közezső-európai kegyencei révén maga is tudja a dolgok menetét befolyásolni.

²³ Saturnino Monteiro: Batalhas e Combates da Marinha Portuguesa, (<http://www.ancruzeiros.pt/anchistoria-comb-p5.html>) batalha de Matapan

²⁴ Idézi Eduardo Brazão, op. cit. p. 130-131.

²⁵ Lásd. Isabel Maria Araújo Lima Cluny Summerville: Conde de Tarouca e a Diplomacia na Época Moderna című, a lisszaboni UNINOVA-n, 2002-ben megvédett doktori disszertációja, p. 523.

²⁶ Idézi Castelo Branco Chaves op. cit. p. 293.

²⁷ 1708-ban lép a hadsereg kötelékébe, hogy az V. Fülöp ellen a spanyol örökösödési háborúban tüntesse ki magát. 1709-ben, alig 26 évesen, születési előjogainak hála kap ezredesi rendfokozatot, de már rátermettségével szolgál rá az előléptetésre, amikor a spanyol Alcântara erődítményt lerombolja az Estremozói Zászlóalj élén. Brigadéros, majd kinevezik Vila Viçosa vára kormányzójává, kitünteti magát Miranda bevételekor 1711-ben majd Campo Maior mellett 1712 is, amikor tábornoki kinevezést kap. Az utrechti béke 1713-as aláírása után, Tomás da Silva Teles, aki kalandvagyó ember és a puszkapor szagának szerelme, Németországba ment, hogy mint önkéntes szolgáljon Savoyai Eugén seregében a törökök ellen, akinek híre nem egy önkéntest vonzott a zászlaja alá. Részt vesz a Belgrád mellett 1717. augusztus 5-én megvívott csatában, körbejárja fél Európát hadi babérai learatása után, majd visszatér Portugáliába, ahol 1720. október 20-án feleségül veszi unokahúgát, D. Maria José de Lima e Hohenloét. Lásd a portugál Dicionário Histórico, Corográfico, Heráldico, Bibliográfico, Numismático e Artístico, vol. XII, p. 253. D. Tomás da Silva Teles címszavát, illetve ennek digitális verzióját az Interneten.

²⁸ Ezzel a kifejezéssel szándékozunk utalni arra, amiről Csernus Sándor értekezik elsősorban burgundi és korai, középkori források alapján: „keresztes harcokra”, amelyben nemcsak az Outre-Mer, de a török ellen a Balkánon fellépő keresztény önkéntesek is kiveszik a részüket. Lásd: Csernus Sándor: „Voyages, récits de voyages et la Hongrie dans la littérature historique et géographique française des 14e et 15e siècles” In: *Écrire le Voyage* Textes réunis par G. Tverdota, Presses de la Sorbonne Nouvelle, Paris, 1994, pp. 125-141.

²⁹ D. Luís da Cunha. Instruções políticas, ed. de Abílio Diniz da Silva, Lisboa, CNCDP, 2001, p. 272

³⁰ Laura Areias: Testemunho da invasão da Europa pelos Turcos – em particular o caso da Hungria – nas „Cartas do Padre António Vieira, In: Rákóczi István – Lukács Laura szerk. Magyar-portugál kapcsolatok (Tanulmányok, bibliográfia, szemelvények) – Relações luso- húngaras (Estudos, bibliografia, textos). ELTE, Budapest, 1987, pp. 247-258

³¹ Lásd: Rákóczi István: Történeti bevezető. Portugál források Budavár visszavételéről, Palimpszeszt elektronikus folyóirat 2. szám (http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/15_szam/03.html)

³² Lásd Luís Ferrand de Almeida: „Portugal e Polonia na segunda metade do século XVII.” In: A diplomacia na História de Portugal, Actas do Colóquio, Lisboa, 1990, pp. 118-119.

³³ Luís Ferrand de Almeida: Missões diplomáticas portuguesas em Viena de Áustria nos finais do século XVII, <http://www.chsc.uc.pt/biblioteca/digital/009htm>

³⁴ Erre utal João de Velovy kapitányi kinevezése, amit Bán Péter lisszaboni Hungarica-feltérképező útja során tárt fel elsőként. Lásd kéziratos feljegyzését az OL anyagában ill. utalást rá in: Varga J. János: A fogó félhold árnyékában. A török kiűzése Magyarországról, Budapest, Gondolat, 1986, p.118. Adataik szerint Budavár visszavívásakor szerzett érdemeiért kap előléptetést a portugál haditanácstól.

³⁵ Jelen tanulmány határait jelentősen túlfeszítené, ha a tengeri ütközet értékelésébe bocsátkoznánk. Azok az igen kiváló (elsősorban a forrásokat is kiadó Motta) és más tengerésztsztek által írott tanulmányok, amelyek ebben a tárgyban születtek és azok, amelyek diplomáciatörténet megközelítést alkalmaztak, – azért is, mert más forrásokra támaszkodtak –, jelentősen eltérnek az értékelésben. Az minden esetre elgondolkodtató, hogy a főparancsnokra, Rio Branco grófjára ünneplés helyett, miért az a hír vár, hogy azonnal induljon azori-szigeteki száműzetésbe, ha olyan látványos és nagy győzelem lett volna a komoly ikonográfiával és nemzeti büszkeséggel kezelt Matapani tengeri csata. A korabeli beszámolók, az elsődleges források közül lásd: *Relaçam diária do sitio de Corfu...*, Lisboa, Officina de Pascoal da Sylva MDCCVI., ill. *Relaçam do Sucesso que teve a Armada de Veneza, unida com as esquadras auxiliadas de Portugal e outros Príncipes Cathólicos na costa de Morea contra o poder Othomano*, Messina, na Officina de Vittorino Maffei, 1717.

³⁶ Vö. Eduardo Brazão, op. cit., p. 172.

³⁷ A portugál klérus maga is felajánlásokat tesz, ami saját javadalmi szempontjából is érdekes gazdaságtörténeti forráscsoport. Lásd: Cândido dos Santos: „Contribuições do clero português para a Guerra contra os Turcos no tempo de D. João V”, Porto, 1978, Separata da Igreja Portucalense

³⁸ A levelet idézi Cluny, op. cit. 255. A szerző megállapítja azt is, hogy D. Manuel hágai szökése előtt végbe ment egyfajta paradigma-váltás nem csak a portugál diplomáciában, hanem annak a török-ellenes harc problematikájával kapcsolatos figyelmében is. A négy udvarnál: Párizs, Hága, London és Madrid, illetve a Szent Széknél akkreditált követek (ez utóbbi nyilván egy speciális képviselő) egymással való levelezése – amit nevezzünk követi információs hálónak – illetve különösen a követeknek a kiküldő fellel (király, külügyminiszter, államtitkár) történő, részben már chiffrózott levélváltása éppen ekkortájt váltott a „premodern” formákról a már modernkori diplomáciára. Ugyanígy viszonyulnak egymáshoz a kéziratos hírek és nyomtatott relációk is. Ahogy a gazeták átadják a helyet a periodikáknak, különálló külpolitikai kolumnák foglalkoznak külön a török-ellenes küzdelem egyes- köztük a magyar- frontjaival. Új, dinasztikus okokkal magyarázható képviselő áll fel Bécsben. Az olyan kaliberű, sokszor a főminisztériumban és a különböző államhelyeken rotáló diplomaták, mint például Dom Luís da Cunha, vagy Tarouca grófja, illetve a későbbi Pombal márkija nem tudták volna újfajta szerepüket betölteni, ha nincsen mögöttük az előző diplomatanemzedék olyan előkészítőinek a munkássága, mint Duarte Ribeiro de Macedo vagy António Vieira atya. Az új posztról, Bécsből egyszerűen „messzebb látni”, és a külpolitikai hír spektruma is ebben az időben – éppen ezzel szoros összefüggésben is – növekedni kezd. Az idézett levelet tehát érdemes ebben az összefüggésben is elhelyezni.

³⁹ Memórias históricas de Tristão da Cunha Ataíde, 1. conde de Povolide, In: Portugal, Lisboa e a Corte nos Reinados de D. Pedro II, e D. João V. ed. e int. de Carmen M. Radulet e de António Vasconcelos Saldanha, Lisboa, Chaves Ferreira, 1990, p.278.

⁴⁰ BNL. Coleção Pombalina, Códice 484 kézirat, 208. lap verso.

⁴¹ Lásd. a 25. lábjegyzetet. A helyzet a következő: úgy a korabeli diplomáciai levelezés, mint az azt hűen követő szakirodalom egyetért abban, hogy Tomás Silva Teles hazatér Párizsból, talán azért, hogy a Tarouca – Alegrete 'diplomata-klán'ezáltal is bizonyítsa lojalitását. „O Thomás da Silva estava em Olanda em casa do seu tio o Conde de Tarouca nosso embaixador, e veio com o senhor Infante a Paris onde se deixou ficar, e

tornou para Portugal. O Manuel Telles foi com o senhor Infante para Ungria” (Memórias históricas de Tristão da Cunha Ataíde, I. conde de Povolide, In: Portugal, Lisboa e a Corte nos Reinados de D. Pedro II, e D. João V. ed. e int. de Carmen M. Radulet e de António Vasconcelos Saldanha, Lisboa, Chaves Ferreira, 1990, p.278). Tehát a két unokatestvér közül az egyik úgy szolgálja Manuel infánst, hogy hazamegy „helyette”, a másik úgy, hogy vele marad. Ugyanakkor az életrajzi összefoglalók kitérnek arra, hogy jelen van Belgrád 1717-es ostrománál. A két időpont között eltelt egy év természetesen elegendő lehetett arra, hogy megtegye az utat Portugáliába, és onnan újra vissza, de nem áll a rendelkezésünkre elegendő forrásanyag elsősorban annak a dokumentálására, hogy mikor, és kinek a megbízásából csatlakozik újra D. Manuel infáns hadi kíséretéhez.

⁴² Társalog a királlyal a Tuillériák kertjében, részt vesz a régens herceg bálján, ahol még az özvegy du Berry hercegnőt is megtáncoltatja. Tehát – legalábbis látszólag folytatja az „aranyifjú”, vagy még inkább a láncaitól megszabadult fesztelen tinédzser szórakozását. Most Ourém hercege néven (később néha Barcelos hercegeként) inkognitóban utazik, és ér Párizsba május 16-án. Most Conde de Ribeira párizsi portugál követnek okoz hágai kollegájához hasonló fejfájást. Vö. Cluny, op. cit. p. 525. A bankettek nem kisebb esemény számba mentek itt is mint a hágaiak, amelyről beszámol az *Historia Annual, chronologica e política do Mundo, e especialmente da Europa* por Jozé Freyre de Monterroyo Mascarenhas Lisbonense, Lisboa, na officina de Luiz Jozé Correa Lemos Anno 1716, p. 63: „A múlt hó 25-én Tarcouca gróf palotájában csodálatos bált adott a Portugál infáns az ízletes vacsorát követően a miniszterek, dámák és urak sokasága számára, amin azok különféle maskarákba öltözve és elváltoztatott ruhákban jelentek meg”. (BPMP, SL-B-1, *Gazeta de Lisboa*) Ugyanerről az estélyről beszámol egy másik forrás is, amit idéz Coimbra Martins, op. cit., (Letre CX), pp. 10-11, amelyen az európai nemzetek fiainak jellegzetes viseletében és portékáival jelentek meg a meghívottak, s ahol a Tokaji bor jelentette például a magyar couleur locale-t.

⁴³ Tudni illik a protokollé. A 40. ezer cruzado támogatás késve és szinte a visszatérés kötelméhez szabva érkezett meg Párizsba. Ezt az összeget az adóságok rendezésére és az utazásra szánták, de ekkorra Dom Manuel már úton volt a csatátér felé. Profetikusnak bizonyultak a diplomaták levelezésében elő-előbukkanó képek: „Teljes mértékben egyetértek Excellenciád véleményével az Infáns úr tekintetében, hogy mennyire nehéz még csak bele is gondolni, hogy alamizsnát kéregessen a németektől” (D. Luís da Cunha levele Assumar grófjának, Hágából, 1716. március 6-án, idézi E. Soares, op. cit. p. 42-43.) Alkalmasint D. Manuel ezt kívánta elkerülni, amikor elkerülte a császárvárost.

⁴⁴ Így nevezi D. Luís da Cunha szeptember 1-i levelében az ütközetet.

⁴⁵ *Relaçam da gloriosa victoria alcançada do Exercito Ottomano, pelas Armas Imperiaes, mandadas pelo Principe Eugenio de Saboya, entre Salankemen, & Carlowitz, no dia 5 de Agosto deste mesmo anno de 1716, Lisboa, na Officina de Pascoal da Sylva, Impressor de Sua Magestade, M.DCCXVI, BNL, RES, 435601*

⁴⁶ Vö: *Eclipse da Lua Ottomana ou Relaçam individual da famosa batalha de Peter-varadin, em que as Armas Imperiaes em beneficio universal da Christiandade, vençeraõ, & desbarataraõ as forças do Imperio Ottomano* (Lisboa, na Officina de Pascoal da Sylva, Impressor de Sua Magestade, MDCCXVI, Com as licenças necessarias & Privilegio Real)

⁴⁷ Manuel Telesnek apjához, Tarouca grófjához írott levelében minden esetre egy elég nyegle benyomást keltő ifjú találkozását írja le a török-ellenes harcok akkor már legendás hőisével. D. Manuel Savoyai Eugént ágyban fekvő fogadta – mondván bedagadt a sok úttól a lába -, és akit ugyan székkal kínál, de az állva társalkodik vele. Vö. BNL. F.G. 1608. iratcsomó. A dokumentum – amelyet Ernesto Soares publikál (op. cit., p. 44.) – érdekessége, hogy abban a másolatban maradt fenn, amelyet Tarouca grófja D. Luís da Cunhanak azzal a megjegyzéssel küldött el, hogy annak elolvasása után azt azonnal semmisítse meg.

⁴⁸ BNL 3465-6 valamint RES. 4250//17V.PANEGYRICO HISTORICO do Serenissimo senhor Infante DOM MANUEL, no qual se escrevem as gloriosas açoens que tem obrado na paz e na guerra, depois que sahio do Reyno de Portugal, até o fim da victoriosa campanha de Hungria do anno passado de 1716 e de como foi tratado em diversas Cortes de Europa. Offerecido a Serenissima Senhora D. Francisca infante de Portugal por Ignacio Barbosa Machado, Lisboa Ocidental, Na Officina de Pascoal da Sylva, Impressor de

Sua Magestade.M.DCCVII: p. 21-22.

⁴⁹ D. Luís de Almeida és D. Josefa de Melo, az első Galveias gróf leányának a gyermeke. Szerzetesi fogadalma alól feolodott máltai lovag. Előbb a Spanyol Örökösödési Háborúban harcolt Katalóniában, majd a német-római birodalomban, ahol Savoyai Eugén alá volt beosztva. V. János király az Infánsnak tett szolgálataiért a komtúrt javadalomhoz juttatta. Vö: Cluny, op. cit p. 528. Érdekes, hogy találkozásuk után később ő lesz Tarouca grófja egyik informátora is Manuel infáns hogylétéről. A hírsatorna sem akármilyen: általában szerzetesek útján jön és megy a levél a diplomata és a hadszíntér között. Ezt a titokzatos szálát a téma irodalmi feldolgozása sem hagyja kiaknázatlanul – lásd. Luís Filipe Castro Mendes: Correspondência Secreta, Quetzal Ed., Lisboa, 1995, pp. 57-58 és másutt.

⁵⁰ Memórias históricas de Tristão da Cunha Ataíde, 1. conde de Povolide, In: Portugal, Lisboa e a Corte nos Reinados de D. Pedro II, e D. João V. ed. e int. de Carmen M. Radulet e de António Vasconcelos Saldanha, Lisboa, Chaves Ferreira, 1990, p. 279.

⁵¹ Lásd Caetano de Sousa: História Genealógica da Casa Real Portuguesa, Livro VII, p. 250.

⁵² Eclipse da Lua Ottomana, ou Relaçam Individual da famosa batalha de Peter-varadin, em que as Armas Imperiaes em beneficio universal da Christiandade, vençeraõ e desbarataraõ as forças do Império Ottomano, Lisboa, na Officina de PASCOAL DA SYLVA, Impressor de Sua Magestade. MCDCCXVI. Com as licenças necessarias e Privilegio Real. Prológusában a szerző, Joseph Freyre de Monterroyo Mascarenhas, alázatos híveként, VI. Károly császár követének, Joseph Zignony-nak ajánlja a művet. Itt olvashatjuk az alábbiakat: (pp. 14-15) : “Nesta confusão compulsado de tropas que retrocedião, cahio o cavallo no fosso da trincheyra ao senhor Infante D. Manoel, que guiado de hum glorioso espirito militar, quiz acharse como voluntario nesta campanha, passando pela porta de Pariz a Hungria, et corra perigo huma vida de tanto preço, se a providencia sempre prodigiosa com a Serenissima Casa de Portugal, não tivera naquella exercito a D. Diniz de Almeyda, Cavalleyro da Ordem de Malta, et Coronel de Cavallaria no serviço do Emperador, que vendo S.A. neste perigo, expondo a vida aos Alfanges Turcos, que o cercavão lhe deo o braço et felizmente o livrou da morte, fazendose benemérito descendente de tantos avós illustres, em que por ambos os costados, tem muitos exemplos de valor, et fidelidade aos seus Principes. /.../

⁵³ Lásd: Adriano Vasco Rodrigues: „Um herói da Guarda na Batalha de Belgrdo” In: Terra da Beira online, 1999, július 22. online. A guardai születésű, gyakorlatilag autodidakta, nagy tehetségű ifjú később D. Manuel infáns kíséretében felbukkan Németalföldön is, és visszatérve Portugáliába, Expeditio Belgradi című latin nyelvű művében állít emléket a másik csatának, amelyben együtt vesznek részt.

⁵⁴ A dokumentumot idézi Ernesto Soares, op. cit., p. 27

⁵⁵ A 270 x 170 mm-es metszetet Jacques Andreas Friedrich készítette Augsburgban valószínűleg 1732 és 1733 között, amikor Manuel infáns lengyel trónaspiráns, és újra a figyelem homlokterébe kerül. A kép leírását lásd. Ernesto Soares, op. cit. p. 10-11.

⁵⁶ Ezt az alábbiak szerint rekonstruálhatjuk. Tarouca grófja egy ágense – „Ms. Le Koch” - révén gyűjtötte be a hadszíntérrel érkező híreket Bécsben, majd az információkat egyenesen az udvarnak továbbította. Egy évre rá már Pascoal Ribeiro közvetlenül a Belgrád alatti hadszíntérről számol be az udvarnak küldött Levelében a veszteségekről. „Én magam is megijedtem, amikor egy golyóbis megsebesítette a Királyi felség lovát, de nem esett el, csak sántított egy darabig.” Idézi Ernesto Soares, op. cit., p. 28. „Maga a sebesülés nem volt súlyos. Csak négy napra vonult vissza az infáns a sátorába, igaz még sok nap után is kezelték felcserek”- összegzi a forrásokat Frederico Bulan (németből fordította Artur Carlos João de Weyhe): „Um príncipe portuguez, amigo de viajar” cikkében, In: Revista Militar, 1853, tomo V., p. 223.

⁵⁷ Quadro Elementar, Tomo V., p. 170 passim.

⁵⁸ Lásd: BNL 3465-6 valamint RES. 4250/17V. p. 31./Carta do Emperador ao serenissimo Infante, amit átírtunk: *Serenissimo Infante, meu muy amado Primo. Havendo tido noticia da chegada de V.A. as vizinhanças desta cidade, não pode o grande affecto que tenho a V. A reprimir o desejo de que queyra alegrar a minha pessoa, e familia com a sua presença, tomando os seus quartéis no meu Palacio, para que eu possa mais convenientemente gozar da agradavel pre-*

sença de V.A. e ao mesmo tempo darlhe evidentes provas do cordeal affecto, e reconhecimento com que sou e serei toda a minha vida de V. A.

Vienna 2 de Novembro de 1716

Afeiçoadissimo Primo

CARLOS

⁵⁹ Lásd. Padre Manuel Moacho Francisco: Demonstração que os meninos órfãos do Colégio Real de Jesus cantaram na procissão pelas ruas de Lisboa, na iluminação e festiva noite de 25 de Setembro de 1716, em louvor do Senhor D. Manuel, Infante de Portugal. A portugál barokk efemer műfajaihoz lásd: Arte Efêmera em Portugal, Lisboa, Fundação Calouste Gulbenkian, 2000. Fennmaradt még az alkalmi költemények műfajában két olyan mű, amely D. Manuel harci szerencsésjét énekli meg. Az első szerzője D. Francisco de Figueiredo da Gama Lobo volt: Elogio histórico do mais perfeito Infante o Senhor D. Manuel, Officina de António Isidoro da Fonseca, MDCC.XLIV, míg a Marte Lusitano ou canção heróica panegyrica, ao sereníssimo Senhor D. Manuel, Infante de Portugal című verset Luis Antonio Cardozo da Gama írta és Joseph Lopes Ferreyra a királynő nyomdászta adta ki, Lisboa Ocidental, M.DCC.XVII. Utóbbiakhoz lásd: Catálogo da Coleção de Miscellaneas, Coimbra, 1967, dir. M. Lopes de Almeida, vol. LXXV, p. 305.

⁶⁰ 1716. november 28-i liszaboni hír, Gazeta de Lisboa, Num 48, (BPM, SL-B-1), p. 272.

⁶¹ A mű alcíme: Representacion comico-tragica triumphal de la memorable victoria gloriozamente alcanssada por las Aguilas Imperiales, contra las nocturnas Aves Ottomanas en el Campo de Peter-varadin, dia Sinco de Agosto, Anno de 1716, comprehendida en tres famosos buelos, o actos, que se animam con el Zephiro de la lealtad y discurren con la pluma de zelo. Por Blas Luís de Abreu, medico formado de los partidos de S. Magestad en la Universidad de Coimbra y natural de la Villa de Ouren. Coimbra, na Officina de Bento Seco Ferreyra, S. Officio, Anno de 1717 Com todas as licenças necessarias.

⁶² Lásd: José de Oliveira Barata: António José da Silva, Criação e realidade, Coimbra, 1985 c monográfiájának „O gracioso: comicidade e subersão” címmel közöli részletét Maria Lucília Gonçalves Pires – José Adriano de Carvalho In: História crítica da literatura portuguesa, (vol. III.), Lisboa, Ed. Verbo, 2001, 499–501. Különösen komikus, amikor a sok Sas, mitológiai hősökre való hivatkozása után a szolgáló is bemutatkozik: ugyan ő is luzitán (vad és hősies), de Turbellinos nem valaki fia (hidalgo), hanem senkiházi, tehát nem sasmadár, csak „a kakukk riogatója, a papagáj félelmes elhessentője”.

⁶³ „1692-ben született és 1756-ban hunyt el. Portugál orvos. Leiriában született, Coimbrában szerzett orvostudományokból diplomát. Portóban praktizált, és 1718-ban vette el nőül D. Josefa Maria de Sá-t, akitől nyolc gyermeke született. Ismeretlen okokból, 1732-ben a házaspár úgy határozott, a hogy felveszi szerzetesi rendet. Hátrahagyott különféle művei – és közülük is az irodalmi értékűek között – kiemelkedik az Águilas, Hijas del Sol, que vuelan sobre la Luna, amelyben a Habsburg sasok győzelmét énekli meg az Ottomán Birodalom felett. Nyilvánvaló okokból az „Üvegszeműként” ismerték. Életéből Camilo Castelo Branco e címmel írt regényt.” – írja Luís Brás de Abreúról az 1911-es kiadású J. Romano Torres-féle Dicionário Universal Ilustrado szócikke.

⁶⁴ A Manuel névvel egy újabb, a hősiességre utaló asszociáció veszi a kezdetét, amikor ugyanazon a néven mutatkoznak be a hadba szállt sereg parancsnokai előtt a portugálok, jelesül az infáns és Manuel Telles da Silva, Tarouca grófjának másodszülött fia.

⁶⁵ Természetesen Bras de Abreu darabját Pedro de Arce La Comedia segunda parte del Sitio de Viena, y conquista de Estrigona , illetve Bances Candamo: La restauración de Buda című darabjaival együtt érdemes a toposzok és allegóriák továbbélése szempontjából elemezni. Erre tesz kísérletet Rákóczi István egy hamarosan megjelenő Festschriftben, „Sasok tiszavirág koszorúval (A törököktől felszabadító magyarországi harcok képei a spanyol-portugál barokk színpadon)” című tanulmányában.

⁶⁶ A dolgozat kereteit meghaladja, de nem hagyható említés nélkül, magának a szimbólumnak a rövid története. Általánosan elfogadott nézet szerint Nagy Károly nemzeti szimbólumként használta a sast, leképezve ezzel is az ókori Római Birodalom császáraival való történelmi folytonosságát, ahol mint hadijelvény már a köztársaság kora előtt is ismert. A kétfejű sas bizánci – bár vannak már a hettita korból is ismeretes

ábrázolásai – véglegessé váló tartalma itt rögzül: jelképezi az egyszerre világi és szakrális hatalmat, és a kelet és a nyugat felé való tekintést egyaránt. (Vö. Julius Evola: *Il simbolo dell' Aquila* c. esszéjével.) A *Sacrum Romanum Imperium* új, nemzetek feletti tartalommal tölti meg az ősi jelképet, amelynek nemcsak címer és pajzstani, hanem zászló- és rendjeltani aspektusait is bőségesen tárgyalja az e tárgyban született szakirodalom.

⁶⁷ Mindez összhangban áll a Portugáliából való távozását magyarázó „hivatalos verzióval.” Eszerint a részvételre harcias hajlama és a keresztes szelleme sarkallta.

⁶⁸ „Aguila, Augusta

Bolad, Bolad

Sobre el Exercito

Imperial:

Mostrad con Buelos

A sus disvelos

Que van a triunfar”

⁶⁹ Titus Livius, I,6,3.

⁷⁰ Budával is összekapcsolta ezt a motívumot, például Jaime Magellón (1687) *Curioso romance que trata de lo sucedido en la Praça de Buda* c. művében, amelynek alcíme: „Declarase como en el dia de la batalla se vió una Águila Real sobre el Squadrón de los Christianos” (tanúsítja, hogy a csat napján egy királysast láttak lebegni a keresztény alakzat felett).

⁷¹ „A sugarakat lövellő Nap a győzedelmes Spanyolországot jelképezi, míg a holdfogyatkozás képe a legyőzött törököket. Kettőjük között a világot birtokló Birodalmi Sas található, karmaiban Jupiter villámaint tartva természetesen az Osztrák Birodalmat jelenítve meg. A spanyol és osztrák Habsburg-ág közötti szövetséget egy magyarázó felirat is aláhúzza. „A Sas és a Nap előtt a Hold megáll, majd holdfogyatkozás-kor megkevesbedik”. –írja Kazimierz Sabrik (*Las artes figurativas en el teatro cortesano español del ocaso del Siglo de Oro*, AISPI, 94 old., Cervantes Virtual, lásd: www.cervantes.es/literatura/aispi/pdf/13/13_105.pdf) című dolgozatában. Nem csak az allegóriákban, hanem magán a színpadi függönyön is szerepeltek a nyilvánvalóan emblematikus jelentést hordozó, a hadban álló nemzetekre utaló képek.

⁷² Ezúttal létezik egy olyan – talán kiadásra szánt, de nyomtatásban meg nem jelent – levél, amit egy szemtanú, Pascoal Ribeiro Coutinho küldött az udvarnak. *Carta e Relação da Vitoria que alcançaram as Armas Imperiais no Campo de Belgrado*, em 16 de Agosto de e rendimento da Praça em 18 do dito mez em 1717, Biblioteca da Ajuda, leírása In. Ernesto Soares, op. cit. p. 15. A szerző különös módon részt vesz az 1716-os Korfu felmentése érdekében küldött portugál expedícióban, de utána részt vesz a Duna-völgyi harcokban is Magyarországon. Lásd *Dicionário Histórico, Corográfico, Heráldico, Bibliográfico, Numismático e Artístico* Pascoal Ribeiro Coutinho címszavát, ill. ennek digitális verzióját az Interneten.

⁷³ *Noticia sumaria da gloriosa Victoria alcançada pelo Serenissimo Principe Eugenio de Saboya*, Lugar-tenente de Sua magestade Cesarea, generalissimo de suas Armadas, no dia 16 de agosto do presente anno, Contra a formidavel exercito dos turcos nos campos de Belgrado. Lisboa Ocidental, na officina de Pascoal da Sylva, Impressor de Sua Magestade, Anno M.DCC.XVII. Com todas as licencas necessarias, et privilegio real.

⁷⁴ Lisboa, Na Officina de PASCOAL DA SYLVA, Impressor de Sua Magestade. MCDCCXVI. Com as licenças necessarias e Privilegio Real

⁷⁵ *Relação da gloriosa victoria alcançada do Exercito Ottomano, pelas armas Imperiaes, mandada pelo Principe Eugenio de Saboya Entre Salankemen, & Carlowitz*, no dia 5 de Agosto deste mesmo anno de 1716, Lisboa, Na Officina de PASCOAL DA SYLVA, Impressor de Sua Magestade. MCDCCXVI. Com as licenças necessarias e Privilegio Real, p. 8

⁷⁶ Lisboa, na Officina de PASCOAL DA SYLVA, Impressor de Sua Magestade. MCDCCXVI. Com as licenças necessarias e Privilegio Real

⁷⁷ Az 1755-ös nagy Lisszaboni Földrengés előtt V. János király idejében történt már kísérlet a középkori jellegű Lisszabon városrendészeti megváltoztatására. Az első lépés még csak adminisztratív volt: a fővá-

rost Nyugat- és Kelet-Lisszabonra osztották. Ez tükröződik a kolofonban is.

⁷⁸ Noticia summaria da gloriosa Victoria alcançada pelo Serenissimo Principe Eugenio de Saboya, Lugar-tenente de Sua magestade Cesarea, generalissimo de suas Armadas, no dia 16 de agosto do presente anno, Contra a formidavel exercito dos turcos nos campos de Belgrado. Lisboa Ocidental, na officina de Pascoal da Sylva, Impressor de Sua Magestade, Anno M.DCC.XVII. Com todas as licencas necessarias, et privilegio real. p. 3(=1)

⁷⁹ Idem, p.7.

⁸⁰ Vida e acções militares do sereníssimo senhor Eugénio Francisco de Saboya, I e II. parte Traduzida em portuguez, e recopilada em varias memórias por D.V.M.V. dedicada ao sereníssimo senhor infante de Portugal D. Manoel, Lisboa Ocidental na Officina de Miguel Rodrigues, Impressor do Eminentíssimo Senhor Cardeal Patriarca, MDCC XXIX, com todas as licenças necessárias e privilegio Real, p. 95.

⁸¹ Lásd 5. jegyzet

⁸² Vida e acções militares do sereníssimo senhor Eugénio Francisco de Saboya(...), p. 165.

⁸³ António Coimbra Martins: „Madam du Noyer e o Infante D. Manuel”, Revista da Faculdade de Letras de Lisboa, III. série, n. II, 1958, separatum, p. 9.

⁸⁴ Ernesto Soares, op. cit. p. 28.

⁸⁵ Idem, ibidem, p. 29.

⁸⁶ Carta que ao senhor Infante Dom Manoel escreveu o Embaixador Dom Luiz da Cunha, remetendo-lhe o projecto de Paz e Quadrupe (sic) Aliança, BNL, Fundo Geral, 440.

⁸⁷ Ernesto Soares, op.cit. p. 28.

⁸⁸ D. Luís da Cunha. Instruções políticas, ed. de Abílio Diniz da Silva, Lisboa, CNCDP, 2001, p. 272.

⁸⁹ Ernesto Soares, op. cit. p. 29.

MÁRIA TERÉZIA KULTUSZA – PORTUGÁL BAROKK KÉPVERSEK TANÚSÁGA SZERINT

Ana Hatherly életműve egyaránt magába foglalja a költészettan értő tudósának és a gyakorló költő érzékenységének szinkron megnyilvánulásait, amikor kiad *A experiência do prodígio: bases teóricas e antologia de textos visuais portugueses dos séculos XVII – XVIII*, (A kísérletezés csodája: a XVII–XVIII. század portugál vizuális költészetének elméleti alapjai és antológiája) című kötetében egy sor olyan „verses labirintust”, amelynek főszereplője és

Mária Terézia egy portugál metszeten

ihletője Mária Terézia, a Habsburg birodalom uralkodónője. A megadott mottóra írt glosszák gyakorlatára emlékeztető versek magyar címe *Költői labirintus az igen felséges Magyar Királynő tiszteletére, amely, ha középről kezdjük olvasni, mindig ugyanazt adja ki*¹ – amelyet árnyalatnyi különbségekkel António Ferreira de Serqueira, Manuel Lopes de Jesús e Manuel Ferreira Leonardo,² valamint még beazonosítatlan, vagy névtelen más szerzők glosszáznak meg, arról tanúskodik, hogy Ausztriai Mária Anna királyné³ unokahúga hirtelen egy efemer költői érdeklődés középpontjába kerül. Az olyan variánsok mellett, mint pl. „Maria Thereza de Áustria” (‘Ausztriai Mária Terézia’), vagy „Vosso nome é Maria” (‘A Te neved Mária’), illetve „Thereza o sobre nome”, (‘Terézia a keresztnéved’) egy sor más olyan verssel is találkozunk, amelyekben a megénekelt uralkodóra, mint Magyar Ki-

rállynőjére történik utalás. *És da Hungria a mayor Gloria, Sois o pasmo da Hungria, Sois o valor da Hungria*, (Te vagy Magyarország legfőbb dicsősége, Magyarország csodálatának tárgya vagy, Magyarország ékessége vagy te, stb.)⁴ – dicsőítik őt a „kubusok” és a „technopaignionok” sorai. Mindez egy sor kérdést vet fel, kezdve azon, hogy vajon miért történik éppen a magyar királyi felségcímre a sűrűbb utalás, illetve azt is, hogy miért kerül mindez a császárnői – tehát magasabb címe – elé. Alábbi oknyomozásunk nem törekszik a teljességre, és túl azon a szándékon, hogy Magyarországon is megismertesse e különös vizuális verseket, célja csak annyi, hogy egy pár elemzési és/vagy értelmezési javaslattal éljen, miközben elhelyezi e költeményeket a korának történeti kontextusába.

I. A Magyar királynő – Mária Terézia

Ennek a különös kultusznak a gyökereit, amely a fiatal Mária Terézia körül kétségtelenül kialakult, nem egyszerű ugyanakkor sem értelmezni, sem magyarázni. Azt pedig, hogy a nálunk jóval inkább, Császárnőként tisztelt uralkodó miért lesz „Magyarország királynője” határainkon túl, ha lehet még nehezebb.⁵ Tény azonban, hogy e titulus szinte már *epitheton ornansaként* működik, s nem annyira a Magyarországhoz fűződő királyi viszonya tényleges kapcsolata vagy annak lenyomata gyanánt.⁶ Minden bizonnyal a birodalmi emlékezet maga rögzítette így a Pragmatica Sanctiót egyedül – és sokáig egyedüli rendjei vagy országaiként elfogadó – lovagias magyar nemesei körében láttatva a fiatal uralkodót abban a közismert zsánerképben, aminek az 1741. május 14-re összehívott pozsonyi országgyűlés adott hatásos háttérrel. A már kitört „osztrák örökösödési” háború nyomása alatt, felrúgja a diéta bevett tárgyalási rendjét, s a királynő július 20-án ma-

„Vitam et sanguinem!”

ga siet magyar alattvalói plénuma elé, hogy elnyerje támogatásukat. A mindenkitől úgymond elhagyott és magára maradt királynőt lelkesen – és paradox módon függetlenségi céljaikat felfüggesztő és sérelmeiket felejtetni kész – nemesek Vitam et sanguinem! felajánlása jól ismert epizód a honi történelemben, – de határainkon túl is az.⁷ Vajon csak az uralkodói, mondhatni „családi” körökben élt ez a legenda vagy a kortárs, értsd a XVIII. századi Portugáliában is már gyökeret vert az oly sok formában megörökített epizód?

A királynői magyar „testőrség”⁸ Portugáliában egy különös módon csatolódik vissza: megjelennek itt is a közkedvelt huszáruniformisok,⁹ és a köztudatban még jobban összekapcsolódik a magyarokkal, a hadviselő

illetve harcias nép képze. Rafael Bluteau *Vocabulário Portuguez Latino* című enciklopédiája „Magyarok” címszavában már 1713-21 között, – nyilván a Szent Liga balkáni háborúi híreitől is befolyásolva az alábbiakat olvashatjuk: „A Magyaroknak több tehetsége van a háborúhoz, mint a kereskedéshez, a lovas katonákat huszároknak, a talpasokat hajdúknak hívják”.¹⁰ A kor újság híreiben bőséges szerepet kap a formailag több – ma úgy mondanánk subregionális konfliktusra bontható – háború sorozata. Köztük az első és a

Birodalmi címer egy portugál metszeten

második porosz háború Szilézia hovatartozásáért (1740-42 illetve 1744-45) csakúgy, mint a valójában inkább hegemonisztikus célokért folyó osztrák örökösödési háború (1741-48)¹¹. Ezek a portugál újságírás „atyjaként” tisztelt José Freire de Montarroio Mascarenhas nevéhez köthető¹², a *Gazeta de Lisboa*ban közölt hírek kiegészülnek olyan rölapokkal is, amelyeknek kifejezetten propagandisztikus céljai voltak, és amelyek egyszersmind egyfajta kronológiai láncolatot is képeznek, kitörésüktől azok lezárulásáig.¹³ Ezek a Mária Teréziát már a címükben is a központjukba állító rölapok természetesen nem voltak előzmény nélküliek. A közép-európai politikai és katonai szintér hírei rendszeres formában először a Bécs ostroma és Budavár visszavétele közötti időszakban (1683-1688) jutnak el a portugál olvasókhoz, sorszámozott beszámolók (relação) formájában. Ezeket utóbb egyfajta összegző mű követte. Ilyen volt az eseményeket rekapituláló *Diário* (Napló) és az azokat értékelő *Eclipse da Lua Otomana* (Az Oszmán

holdfogyatkozás) című szintézis is.¹⁴ Hasonló gyakorlat tanúi vagyunk 1716-ban, amikor az első nyomtatott portugál hírmondók és kéziratok hírelevelek egyaránt figyelemmel kísérik D. Manuel infáns sorsát, aki miatt különösen izgalmas volt figyelemmel kísérni a Szent Liga kiújlult dél-magyarországi és balkáni, majd a szárazföldi hadműveletekkel párhuzamos tengeri hadműveleteit is. A Luzitán Mars néven hírnevet szerző portugál infáns¹⁵ imágója megteremtésében a sajtó már eléggé komoly szerepet játszott. 1743-ban, úgy véljük, csupán felelevenítették azt a gyakorlatot, hogy az újsághírt egy másodlagos feldolgozás követte, amely ma kortörténeti dokumentum jellegénél fogva, de irodalmi értékei miatt is különösen érdekes a számunkra. A *„Tudós, életét méltató, történeti, és dicsérő célzatú, szent és profán fohász, amellyel M. Francisco da Cunha tiszteleg az igen felséges császári, magyar és cseh királyi felség, Mária Terézia előtt, s akinek ajánlja térdet hajtva a fegyverei hadisikereiről és győzelmeiről szóló eme művét”*¹⁶ tehát apropója miatt is ebbe a hagyományba ágyazódónak vélhetjük. Szerzője ebben arról a „szélsőségesen mély szeretetről” beszél, amivel „a mi portugál nációnk” fordul Mária Terézia felé, s kívánja „legalább annyira, hogy hírmondója lehessen, mint hogy szaporodjék fegyverei győzelmének a sorozata”. E rajta csüngő szeretet magyarázata „nem csak azokban a hajdan volt Portugál Királynékban keresendő, akivel eleddig megajándékozott miniket e Császári Ház”, „mert ahhoz az az egyetlen egy is elegendő volna akár, aki

Francisco da Cunha művének
címlapja

miatt örök tiszteletünk és emlékezetünk letéteményese: a mi császári, fel-séges és hön szeretett királynénk, Ausztriai Mária Anna miatt, aki uralkodónk és úrnőnk egyaránt”.¹⁷ Léteznek tehát, és tetten is érhetők azok a dinasztikus okok, amelyek több mint elégséges okot szolgáltatnak a Mária Terézia irányában megnyilvánuló különleges figyelemre. De – mintha ezek nem volnának elégségesek –, a szerző, Francisco da Cunha ehhez újabb érvet fűz hozzá: „maguk az igazi portugálok büszkén vallják, hogy a Portugál Királyi Ház az ősi Magyar Királyi Házból származik.”

II. A Magyar eredet momentuma

Ez a már több tanulmányunk tárgyát képező, hamis, de nagyon is figyelemre méltó genealógiai szál, amely az első portugál dinasztiát az Árpádokéhoz kapcsolja, a XVI. század óta egy sor historiográfiai vita tárgya volt Portugáliában, és számos középkori toposz jegyeit ugyanúgy magán viseli, mint az irodalmi utalások révén egyre népszerűbb meggyőződést, hogy a dinasztiaalapító Alfonz Henrik apja nem burundi, hanem magyar eredetű volt.¹⁸ Francisco da Cunha, igaz csak nyilvánvaló udvaronci szándékból, ebben az örökzöld vitában egy olyan érdekes érvet vet fel, ami ugyan utólagos, de feloldja azt az ellentét-párt, amely Camões művében így szerepel:

„*Mi magyarnak tekintjük őt, de mások
Úgy vélik, hogy Lotharingia sarja*”¹⁹

„Az ily különböző véleményeket én mégis igazabbnak tartok másokénál,²⁰ melyek igencsak sekélyesek. E Történelmünknek éppoly régi, mint eldöntetlen dolga még inkább megbocsáthatóvá teszi, hogy mi portugálok, ilyen

DECRETUM I. ANNI 1741.
M A R I Æ I I. R E G I S
 Decretum Primum,
 Annō 1741. Pofonii editum.

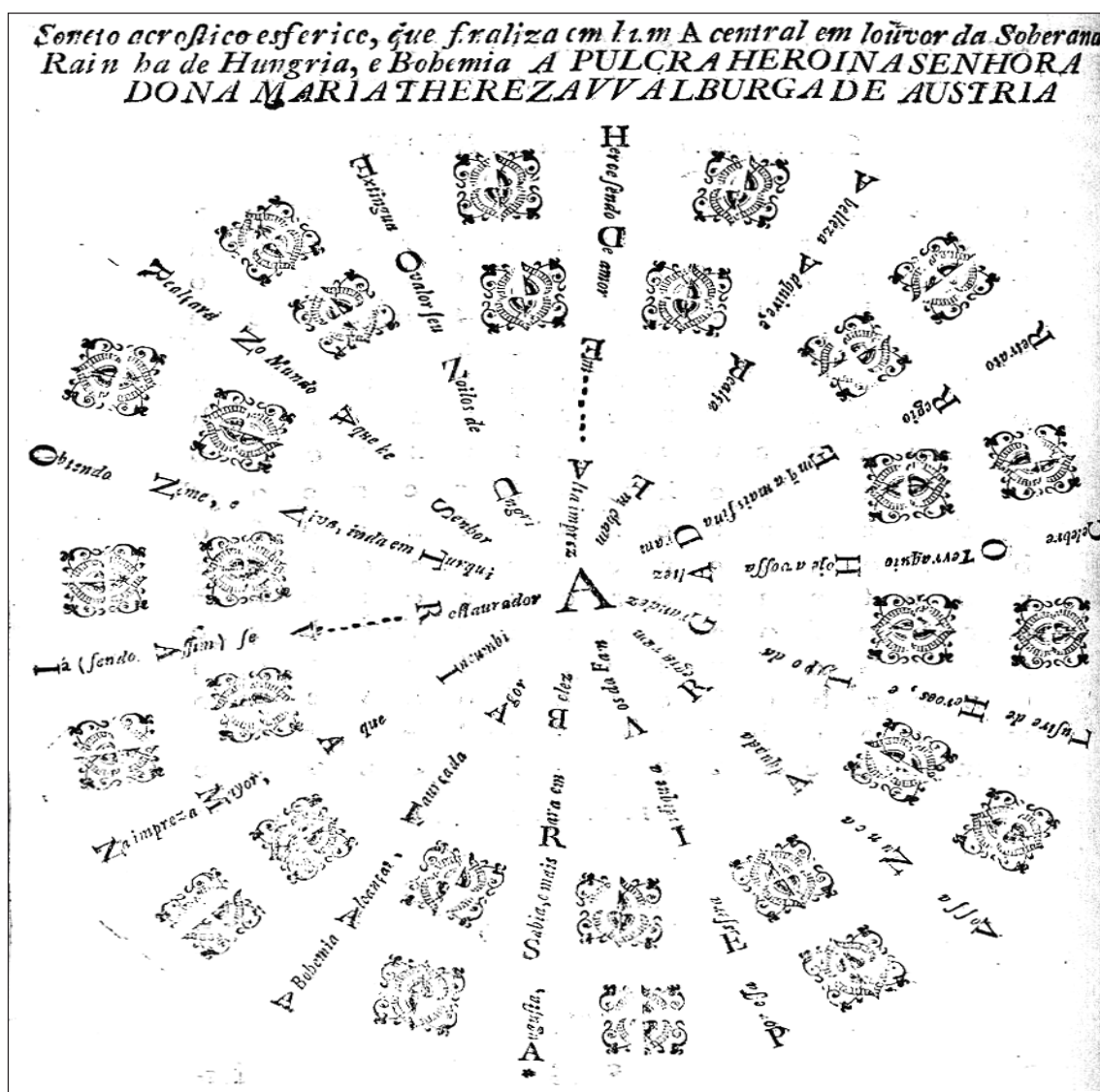
A pozsonyi országgyűlés Mária Terézia férjét is legitimálja

kitüntetett figyelemmel kezeljük annak a Felséges Magyar Királynő asszony-nak a hadisikereit, aki a mi Királynénk unokahúga. Emiatt kiérdemli úgy szeretetünket, mint hódolatunkat nem csak ő, hanem az is, aki már hozzá tar-tozó, a Felséges Lotharingiai herceg, Mária Terézia hitvese.²¹ Francisco da Cunha ezzel az udvari emberhez méltó átkötéssel mintegy „össze is házasi-tja” a két egymástól eltérő történeti véleményt, lévén ugyanúgy feloldódik a vita a közös jelen frigyben, mint talán a hajdaniban is, ahol az eredet kettős szálát kell látnunk. Mindenesetre meg szeretnénk jegyezni, hogy mindezzel komoly ideológiai és történeti alátámasztást kap az a XVIII. század első felében lejátszódó folyamat, amelynek a segítségével Portugália a

Habsburgok Dunai Birodalmában mintát keres, és modellt is talál a sajátjának, „katolikus és barokk” saját, feltörekvő, de reformokra szoruló impériuma számára.²²

III. Mesterkedő költészet

Nem kisebb lelemény kellett ahhoz a vershez, amelynek névtelen szerzője a „Soneto acróstico esferice, que finaliza em l.m. A central em louvor da Soberana Rainha da Hungria, e Bohemia A PULCRA HEROINA A SENHORA DONA MARIA THERESA VALBURGA DE AUSTRIA

Versformája szonett, képe körvers

DONA MARIA THEREZA WALBURGA DE ÁUSTRIA” címet adta költeményének,²³ és ami magában rejti Mária Terézia teljes, úgy mond hivatalos nevét. A W ez esetben különösen nehéz volt, hiszen nem létezett az akkori portugál ABC-ben, így azt V-k kettőzésével érte el a szerző. A kerék- illetve körvers azért is különleges, mert a csillaggal megjelölt pontból indulva a koncentrikus körök az óramutató járásával ellentétesen, 6-tól kiindulva, a fenti uralkodói nevet adják ki, mígnem valóban a középső A betűben célba érnek. Ez a központi A betű ugyanakkor egy kerék tárcsája szerepét is betölti, ide fut be a 14 verssor „küllője”, s ami miatt a vers valóban egy szonett.

A „küllő-sorok” között tipográfiai minták futnak végig a külső két kör között, ami további finomságot kölcsönöz a tisztelgő poémának, amelynek kétségtelenül a formája, s nem a tartalma jelent esztétikai értéket. Ha a klasszikus szonett formájára fordítjuk – és e sorok írójában még csak fel sem merült, hogy a „titkos”, elrejtett betűket is formahűen fordítsa le –, nem különösebben eredeti, bár hangulatos költeményhez jutunk. Íme:

Felséges, Bölcs, és Ritka Szépsége,
E szféra át is adja a Hírnév körének,
Mert méltatlan már királyi lényéhez:
Ő Hősök csillaga, Nagyság mércéje.

A Föld ünnepli most Felséged,
Finom Dáma, Királyi Arcképed
Szépség lengi át, s felismerése:
Hősök szerelme méltó csak fényére.

A sok nem elég, Magyarország népe

Ajánlja Úrnőjét a Világ hírére.

Neve Törökhonig zeng, s a képe

Zálog e föld visszavételére.

Ma addig is csak nő a dicsősége,

Mert a Cseh koronát ad a fejére.²⁴

Az utolsó verssor azonban vissza is vezet bennünket a Mária Terézia kultusz kérdéséhez: ugyanúgy, mint a vers, ez is udvari célokat szolgált, és csúcspontja bizonyára Mária Terézia cseh királynővé történt megkoronázása és a férje német–római császárrá történt megválasztása idejére, 1745-re esett. Ugyanebben az évben természetesen a kéziratos hetilapok, mint például a *Folheto de Lisboa* hasábjain is megsűrűsödnek a Notícias do Mundo (Hírek a Világból) rovatban közölt híradások a továbbra is előszeretettel csak Magyarország királynőjeként aposztrofált Mária Teréziáról. Különös, hogy a költői kultusz bizonyos hajtasait egy idő után vissza kellett metszeni: A BNL. COD. 8065-66 jelzete alatt fennmaradt iratcsomó 10013. fóliója szerint, a cenzúra a még inkább népi ihletésű „Elogio” és „Soneto” című költeményeket már betiltja, mert, úgy mond, nem elég méltó a bennük megénekelt Mária Teréziához. Különös adalék, hogy 1830-ból és 1831-ből két példánya is fennmaradt viszont annak a színdarabnak, amelynek címadó főszereplője ugyancsak Ausztriai Mária Terézia császárnő.²⁵ A színművet a Soares Mendonça-féle bibliográfia is feltünteti (cat. 29,2 vol, n° 3341), de meglehetősen szerény történeti értékét talán eléggé jellemzi egy monológ alábbi kirohanása: „Mily tűrhetetlen teher! Van más olyan uralkodó, talán aki egy percre megpihen, de én nem! Az ég oly súlyos szerepre szán, hogy

méltán hiszem, hogy saját alattvalóimmal – kik vagy bűnösebbek mindenki másnál – vagy azért ilyenek, hogy saját vétkeimet büntessék meg! Nem, ez nem lehet igaz...” Tény viszont, hogy a darab akkor válik népszerűvé, amikor Portugália trónjára, ugyancsak és újra közép-európai uralkodó kerül. Mindez azt az előzetes következtetést engedi levonnunk, hogy a kapcsolatok mind újabb hullámai hátán, felbukkannak az előzőek hullámverésének újra felfedezett maradványai.

A dinasztikus házasságok a katolikus birodalmi modell keresésével függenek össze

Függelék: Portugál négyzet és kereszt alakú képversek Mária Terézia tiszteletére

Laberinto intrincado, que principiando do meyo sempre se lerá
MARIA THERESA DE AUSTRIA.

a i r t f t r i a
 r t f u f t r
 i u A u f
 A e A
 e d e
 d a d
 a z a
 z e z
 e r e
 r e r
 e h e
 h T h
 T a T
 a i a
 i r i
 r i r
 t f u A e d a z e r e h T a i r a r i a T h e r e z a d e A u f t
 f u A e d a z e r e h T a i r a **M** a r i a T h e r e z a d e A u f
 t f u A e d a z e r e h T a i r a r i a T h e r e z a d e A u f t
 r t f i r i
 i r i
 a i a
 T a T
 h T h
 e h e
 r e r
 e r e
 z e z
 a z a
 d a d
 e d e
 A e A
 f u A u f
 r t f u f t r
 a i r t f t r i a

De Manuel Ferreira Leonar do, Lisbonense.

La

Laberinto intrincado, que principiando do meyo sempre se lerá o seguinte nome

SOIS O VALOR DA HUNGRIA.

a i r g n g r i a
 r g n u n g r
 n u H u n
 H a H
 a d a
 d r d
 r o r
 o l o
 l a l
 a v a
 v o v
 o s o
 s i s
 g n u H a d r o l a v o s i o i s o v a l o r d a H u n g
 n u H a d r o l a v o s i o **S** o i s o v a l o r d a H u n
 g n u H a d r o l a v o s i o i s o v a l o r d a H u n g
 r g n s i s
 i r o s o
 a v o v
 a v a
 l a l
 o l o
 r o r
 d r d
 a d a
 H a H
 n u H u n
 r g n u n g r
 a i r g n g r i a

De Manuel Ferreira Leonar do, Lisbonense.

** 14.*

La

Laberinto intrincado em louvor do M.R.P.M. Fr. Francisco da Cunha dando á luz as victorias de Hungria, que principiando do meyo sempre se lerá
FILHO SOIS DE AGOSTINHO.

o h n i t i n h o
 n i t f t i n
 t f o f t
 o g o
 g A g
 A e A
 e d e
 d s d
 s i s
 i o i
 o f o
 f o f
 o h o
 h l h
 i t f o g A e d s i o f o h l i l h o f o i s d e A g o f t i
 t f o g A e d s i o f o h l i **F** i l h o f o i s d e A g o f t
 t f o g A e d s i o f o h l i l h o f o i s d e A g o f t i
 n i t h l h
 o h o
 f o f
 o f o
 i o i
 s i s
 d s d
 e d e
 A e A
 g A g
 o g o
 t f o f t
 n i t f t i n
 o h n i t i n h o

De Manuel Ferreira Leonar do.

La

Kereszt alakú
versek

*Laberinto Cubico que para donde quer, que se lea sempre
se hade achar*

MARIA THEREZA DE AUSTRIA.

M a r i a T h e r e z a d e A u s t r i a
a M a r i a T h e r e z a d e A u s t r i
r a M a r i a T h e r e z a d e A u s t r
i r a M a r i a T h e r e z a d e A u s t
a i r a M a r i a T h e r e z a d e A u s t
T a i r a M a r i a T h e r e z a d e A u
h T a i r a M a r i a T h e r e z a d e A
e h T a i r a M a r i a T h e r e z a d e
r e h T a i r a M a r i a T h e r e z a d
e r e h T a i r a M a r i a T h e r e z a
z e r e h T a i r a M a r i a T h e r e z
a z e r e h T a i r a M a r i a T h e r e
d a z e r e h T a i r a M a r i a T h e r
e d a z e r e h T a i r a M a r i a T h e
A e d a z e r e h T a i r a M a r i a T h
u A e d a z e r e h T a i r a M a r i a T
f u A e d a z e r e h T a i r a M a r i a
t f u A e d a z e r e h T a i r a M a r i
r t f u A e d a z e r e h T a i r a M a r
i r t f u A e d a z e r e h T a i r a M a
a i r t f u A e d a z e r e h T a i r a M

Do mefmo.

*Laberinto em louvor da Serenissima Senhora a Rainha da Hungria,
que principiando pelo meyo sempre se hade achar*

ES DA HUNGRIA A MAYOR GLORIA.

a i r o l g r o y a m a m a y o r g l o r i a
i r o l g r o y a m a a a m a y o r g l o r i
r o l g r o y a m a a i a a m a y o r g l o r
o l g r o y a m a a i r i a a m a y o r g l o
l g r o y a m a a i r g r i a a m a y o r g l
g r o y a m a a i r g n g r i a a m a y o r g
r o y a m a a i r g n u n g r i a a m a y o r
o y a m a a i r g n u H u n g r i a a m a y o
y a m a a i r g n u H a H u n g r i a a m a y
a m a a i r g n u H a d a H u n g r i a a m a
m a a i r g n u H a d s d a H u n g r i a a m
a a i r g n u H a d s L e s d a H u n g r i a a
m a a i r g n u H a d s d a H u n g r i a a m
a m a a i r g n u H a d a H u n g r i a a m a
y a m a a i r g n u H a H u n g r i a a m a y
o y a m a a i r g n u H u n g r i a a m a y o
r o y a m a a i r g n u n g r i a a m a y o r
g r o y a m a a i r g n g r i a a m a y o r g
l g r o y a m a a i r g r i a a m a y o r g l
o l g r o y a m a a i r i a a m a y o r g l o
r o l g r o y a m a a i a a m a y o r g l o r
i r o l g r o y a m a a a m a y o r g l o r i
a i r o l g r o y a m a m a y o r g l o r i a

De Manoel Ferveira Leonar do.

Laberinto em louvor da Sereníssima Senhora Rainha de Hungria, que principiando pelo meyo sempre se hade achar

SOIS O PASMO DA HUNGRIA.

a i r g n u H a d o d a H u n g r i a
i r g n u H a d o m o d a H u n g r i
r g n u H a d o m f m o d a H u n g r
g n u H a d o m f a f m o d a H u n g
n u H a d o m f a p a f m o d a H u n
u H a d o m f a p o p a f m o d a H u
H a d o m f a p o s o p a f m o d a H
a d o m f a p o s i s o p a f m o d a
d o m f a p o s i o i s o p a f m o d
o m f a p o s i o **S** o i s o p a f m o
d o m f a p o s i o i s o p a f m o d
a d o m f a p o s i s o p a f m o d a
H a d o m f a p o s o p a f m o d a H
u H a d o m f a p o p a f m o d a H u
n u H a d o m f a p a f m o d a H u n
g n u H a d o m f a f m o d a H u n g
r g n u H a d o m f m o d a H u n g r
i r g n u H a d o m o d a H u n g r i
a i r g n u H a d o d a H u n g r i a

Labirintus

Jegyzetek

¹ *Laberinto em louvor da sereníssima Senhora Rainha da Ungria, que principiando pelo meyo sempre se lerá...* Ana Hatherly: A experiência do prodígio: bases teóricas e antologia de textos visuais portugueses dos séculos XVII – XVIII, INCM, Lisboa, 1983, 317. A következőkben, amikor és amennyiben lehet, a főszövegben csak a magyarra fordított címeket vagy verssorokat közlöm, és csak lábjegyzetben idézem az eredetét.

² E különösen termékeny szerző egy a Mária Teréziáéval tipográfiai képében megegyező, kereszt alakzatú labirintust szentel rendtársának, Francisco de Cunhának. Lásd a függelékben egymás mellett ezt, valamint a „Sois o valor da Hungria” kezdetűt.

³ Ausztriai Mária Anna, I. Lipót császár és D. Leonor Madalena leánya Bécs török ostroma évében, 1683-ban Linzben született. 25 éves korában vette nőül a nála hat évvel fiatalabb V. János portugál király.

⁴ Ezzel szemben – legalább is az átfogó *Vizuális költészet Magyarországon I – Visual Poetry in Hungary I, A régi magyar képvers, Old hungarian Pattern Poetry*, Kilián István szerk., Felsőmagyarországi Kiadó – Magyar Műhely Kiadó, Budapest, 1998 – anyagában semmi ehhez hasonló költeményt nem ismertet. Az egyetlen olyan párhuzam, ami fellelhető, az a latin nyelv eseti használata. Ennek kapcsán Mária Terézia vonatkozásában érdemes külön is kiemelni az ismeretlen szerzőségű *Labyrinthus in Laudem D.D. Mariae Theresiae Reginae Hungariae* verset, amit Ana Hatherley közöl, op. cit. p. 319. A latin használata, különösen a szerzetes verselők körében, könnyen magyarázható azzal is, hogy e nyelv a legkülönbébb kísérletező verselési hagyomány fennmaradhatott.

⁵ Királynőként hárman használják „kizárólagosan” a Magyarország királynője címet az ibér-félszigeti

történeti irodalomban. Az első közülük Mária, az „özvegy királyné”, Lajos hitvese, aki a mohácsi csata után elhagyva az országot, 1526 után is viseli ezt a címet, s teszi a birodalmi politika eszközévé. Mint régens Habsburg Ferdinánd 1527-es trónra lépéséig, majd bátyja, V. Károly császár oldalán, németalföldi helytartójaként is autoritása részét képezi e titulus. Mária Terézia után, romantikus verzióban éled újra a „Magyarország Királynője” cím: Erzsébet királynő viseli, de leginkább mint az oszták-magyar ellentétek elsímító ügyvéde szolgál rá, e szerepre utóbb még jócskán ráerősít a jelen köztudatában a celluloidon közvetített média-legenda a jó, de tragikus sorsú uralkodóról – Romy Schneider arcát kölcsönözve Sissi királynőnek.

⁶ Megjegyzéseinkhez a Biblioteca Nacional de Lisboa kézirat- és régi nyomtatvány tárában megőrzött rölapok adnak alapot. XV.Lajos farancia király 1744-es hadüzenetében Mária Terézia természetesen csak mint hercegnő szerepel, az 1750-es években viselt háborúival kapcsolatos pamfletek címeiben az „Imperatriz”, és „Rainha da Hungria” titulusok együtt és egymás mellett szerepelnek.

⁷ Íme egy portugál példa: „Én azzal számolok, hogy megadod nekem azt a gyönyörűséget, hogy ugyanazzal a teljességgel, bölcsességgel és józansággal fogsz majd uralkodni a nemzet felett, mint amivel a nagyanyád, Mária Terézia kormányozta hajdan Ausztriát és Magyarországot. A magyaroktól még azt is kiérdekelte, hogy azt mondják neki „életünket adjuk a mi Mária Terézia királyunkért.” –írja a Brazíliából visszatérő apa, D. Pedro császár a portugál trónörökös Maria leányának, Angra do Heroísmo-ból 1832. március 23-án. II. Maria Gloria, majd már mint portugál királynő, hasonló nagyvonalúságot remél a liberális és abszolutista táborra szakadt polgárháborús viszonyok között, mint hajdan a támogatásukat paradox módon a tapasztalatlan és egyedül maradt királyleányi sarjtól nem hogy meg nem vonó, de érte még lelkesülni is kész magyarok adtak volt majd száz évvel ezelőtt.

⁸ Mint köztudott egy ötszáz tagból álló nemesi testőrség szerveződik, és harmincezer katonát ajánl meg a magyar nemesség a pozsonyi országgyűlésen. Ugyanezen háborúk másik következménye annak a hadi-akadémiának a felállítása is, amely mintegy mintául szolgált a későbbi európai – így portugál – társintézmények alapításakor.

Az 1746-ban felálló Theresianum valamint Mária Terézia portugál kapcsolataihoz is még lásd: Ludwig Scheidl: „Breves apontamentos sobre as reformas públicas na Áustria no período da missão diplomática de Debastião José de Carvalho e Melo em Viena (1744-1749), In: Ludwig Scheidl e José A. Palma Caetano: *Relações entre a Áustria e Portugal, Testemunhos históricos e culturais*, Coimbra, Livraria Almedina, 1985.

⁹ A Relação das festividades com que na Cidade do Porto se tem celebrado o feliz sucesso da nossa Augusta Princeza (Beszámoló azokról az ünnepekről, amellyel Porto városa ünnepelte meg Felséges Hercegnőnk felől jött szerencsés híreket) beszámol arról, hogy Dona Carlota Joaquina – aki összesen kilenc gyermeket szült a később VI. János néven trónra lépő, de most még csak régens királynak – tiszteletére nagy ünnepi felvonulást rendeznek. E nyomtatott rölap szerint (BPMP, Miscelânea n-8-41, s.d, s.l) az élőképeket felvonultató kocsik egyike mellett egy díszes magyarba öltözött zenészcsoporthaladt. „Acompanhava este carro huma luzida guarda de 24 soldados Hungaros com vestidos próprios do caracter” (id. dokumentum, p. 5). Természetesen ugyanúgy, mint a díszmenet másik oldalán haladó 12 angol matróz, ezek csak e jelmezekbe beöltözött tagjai voltak a portói céheknek, akik ezt a kocsit kiállították. Így vagy úgy, mindez adalékul szolgál ahhoz, hogy elmondhassuk, hogy a husszáruniformis a XVIII. század végén is még ugyancsak divatban volt.

¹⁰ A huszár újlatin szótörténetéhez lásd: Faluba Kálmán: „Referencias al húngaro y a Hungria en el Diccionario de la Real Academia Española (DRAE, 1992) In: *Miscellanea Rosae*, Tanulmányok Rózsa Zoltán tiszteletére, szerk. Rákóczi István, Budapest, Mundus Press, 1995, pp. 55- 58.

¹¹ Portugál értelmezéséhez lásd: Jorge Borges de Macedo: *História diplomática portuguesa. Constantes e linhas de força. Estudo de Geopolítica*, Instituto da Defesa Nacional, Lisboa, s.d , pp. 251-252.

¹² „Egyfajta információs háló működött, amelyben a nyomtatott „hírújság” szerkesztője José Freire Monterroio Mascarenhas is közreműködött (...)Monterroio továbbított mindenféle híreket. Elküldte pél-

dául azokat a külföldi hírmondókat, amiket Madridból, Párizsból, de Kölnből vagy Hágából maga is úgy kapott (...). João Luís Lisboa, Tiago C.P. dos Reis Miranda, Fernanda Olival: *Gazetas manuscritas da Biblioteca Pública de de Évora – vol. I. (1729-1731)* p. 25. Cf. também Joaquim Fernandes: “A “Gazeta de Lisboa “ (1715-1751) – uma folha oficial da corte joanina”, In: *Revista de Ciências Históricas*, Universidade Portucalense, vol. VII, 1993, pp. 93-134.

¹³ *Carta circular, que a muito alta e muito poderosa Senhora Maria Theresa... Rainha de Hungria... escreveo em 21 de Janeiro deste anno á Emperatriz da Russia, ao Emperador dos Turcos, aos Reis da Gram Bretanha e Sardenha...* / trad... por J. F. M. M. Luís José Correia de, fl. 174-, impr, 8 p., 1742

- *Manifesto da Serenissima Sra Rainha de Hungria, e Bohemia, Arquiduqueza de Austria, etc...* / Por João David, José Freire de Monterroio Mascarenhas, 1670-1760, trad., Lemos, Luís José Correia de, fl. 174-, impr., 8 p., 1743

- *Relaçam exacta da famosa acçam sucedida junto a Braunau, ou copia fiel da carta, que escreveo a Muito Augusta Princeza Rainha de Hungria, e Bohemia, com a noticia deste sucesso o Serenissimo Principe Carlos de Lorena* ; por Carlos de Lorena, trad. por J. F. M. M., Luís José Correia de, fl. 174-, impr. 8 p., 1743

- *Declaraçam de guerra pela muito alta e poderosa Senhora Rainha de Hungria, e Bohemia etc. contra o... Rey... de França, e Navarra Luiz XV...* / trad... por J. F. M. M. Luís José Correia de, fl. 174-, impr, 11. p., 1744

- *Manifesto da muito alta, e muito poderosa Senhora Rainha de Hungria, e Bohemia, para fazer publicas ao mundo as justas razoens [...]* / por J. F. M. M. José Correia de, fl. 174-, impr, 7 p., 1745

- *Tratado da Paz concluido entre os muito altos, e muito poderosos Senhores Luiz XV. pela graça de Deos Rey de França, e Navarra, Jorge II. pela graça de Deos Rey da Graõ Bretanha, Irlanda, e França, e os Estados Geraes das Provincias unidas Contratantes: a muito alta, e muito poderosa Senhora Maria Teresa Imperatriz dos Romanos, Rainha de Hungria, e Bohemia, o muito alto, e muito poderozo Senhor D. Fernando VI. pela graça de Deos Rey de Hespanha, e Indias, o muito alto, e muito poderozo Senhor Carlos Manoel III. Rey de Sardenha e Chipre, o Serenissimo Senhor Francisco de Este Duque de Modena e Regio, a Serenissima Republica de Genova accedentes, no Congresso feito na Cidade Imperial de Aquisgran no mez de Outubro do anno de 1748 / traduzido da lingua Franceza do exemplar, que se deo à Coroa Britanica* por J. F. M. M. (José Freire de Monterroio), Lisboa, s.n., 1749

¹⁴ Lásd Rákóczi István: Portugália: történeti bevezető. In: *Buda expugnata 1686. Europa et Hungaria (1683-1718). A török kiűzésének európai levéltári forrásai*, szerk. Varga János, a Fővárosi Levéltár Kiadványai, Budapest, 1986, vol. II. pp. 903-905.

¹⁵ Lásd az előző fejezetet.

¹⁶ „*Oraçam academica, panegyrica, historica, encomiastica, profano-sacra que pelos felices succesos e victoriosas armas da augustissima e serenissima rainha da Hungria e Bohemia... / consagra, tributa e offerece à...D. Maria Tereza...*” o M. Fr. Francisco da Cunha” A mű címlapja az Ágoston-rendi szerzõt illetően is útba igazít: „Szent Teológia nyugalmazott professzora, a leiriai és a lisszaboni Szent Ágoston Rendház volt perjele, a Rend Általános, Peruggiában tartott Káptalanján a portugál rendtartomány képviselője, a Római Kúria melletti követe, Rendje Algarve Királyságában levő kolostorainak a vikáriusa, és e püspökség szinódusi felhatalmazottja, a Bemposta Királyi Kápolna hitszónoka”. A Lisszaboni Nemzeti Könyvtár több kisebb művét is őrzi..

¹⁷ *Oração académica...* p. 111. Az Ausztria-házból való mélyen vallásos, szép királyné, IV. János király értelmes felesége valóban népszerű volt új hazájában. 1716-ban és 1750-ben, férje átmeneti betegségei alatt kétszer is volt régens. Igen komoly – indirekt – szerepet játszott utóbbi alkalommal abban, hogy a nagyhatalmú főminiszter, Pombal márkí (akinek a második felesége osztrák és a királynő pártfogoltja volt) a hatalomba kerülhessen. Vö. *Dicionário de História de Portugal*, szerk. Joel Serrão, Porto, Livraria Figueirinhas, s.d., IV. kötet. p. 181., „Maria Ana de Áustria” címszavát.

¹⁸ Lásd: Rákóczi István: „Egy történelmi tévedés anatómiája”. In: *Magyar-portugál kapcsolatok (Tanulmányok, bibliográfia, szemelvények)* – Relações luso-húngaras (Estudos, bibliografia, textos), org. Lukács Lau-

ra, Rákóczi István, ELTE, Budapest, 1987, pp. 55- 75. “A suposta origem húngara da primeira dinastia húngara n’Os Lusíadas de Camões”. In: *PORTUGAL-HUNGRIA*. Org. Rákóczi István, Budapest, 1999, pp. 57.-77. e “Havia na Grécia um famoso caçador[...] que se chamava Portugal [...] estando na Hungria” In: *Gil Vicente 500 anos depois*, org. Maria João Brilhante, José Camões, Helena Reis Silva, Cristina Almeida Ribeiro, Centro de Estudos do Teatro, Imprensa Nacional- Casa da Moeda, 2003.Vol.I., pp. 415-424.

¹⁹ Camões: A Lusíadák, VIII. ének, 9. strófa, Hárs Ernő fordítása

²⁰ Van Francisco da Cunha összegző, és a különböző vélekedéseket mérlegelő eszmefuttatásban egy – legalább is számomra új mozzanat. Megjegyi ugyanis, hogy a magyar eredet mögé felsorakozott „D. Diogo de Sousa, Braga püspöke is, aki, amikor 1513-ban D. Henrique gróf hamvait egy méltóbb helyre költözteti, egy e nézetet valló felirattal látja el a sírboltját.” Francisco da Cunha, op. cit. p. 113.

²¹ Mint köztudott Mária Terézia császárnő férjét, Franz Stephan, Toszkána és Lotharingia Nagyhercegét ráadásul még 1745. szeptember 13-án német-római császárrá is választják, ami e megjegyzésnek külön – és a diplomácia finomságával utaló – jelentőséget ad.

²² A jelenséghez lásd: „Cultura espanhola y poder político en la Corte de Viena del Emperador Carlos VI (1711-1740)” In: *Reales Sitios, Revista de Património Nacional*, Ano XXXIX, Nº 152 (2º trimestre), 2002 , valamint Georg Rudolf Lind:” O cavaleiro de Oliveira em Viena”, Heinrich Berg: „Manuel Silva Tarouca, o mentor da Imperatriz Maria Teresa”, José A. Palma Caetano: „O marques de Pombal em Viena” e Ludwig Scheidl már idézett tanulmányát Ludwig Scheidl e José A. Palma Caetano: *Relações com a Áustria e Portugal*, Testemunhos históricos e culturais, című kötetében (Coimbra Livraria Almedina, 1985).

²³ Magyar fordítása: Akrosztichon forma szonett, amely egy középen levő A betűbe fut Magyar- és Csehország királynője az ÉKES HŐS, AZ AUZSTRIAI WALBURG MÁRIA TERÉZIA tiszteletére.

²⁴ Rákóczi István fordítása.

²⁵ BNL COD. 7055 (négy füzet, mintegy 100 paginált kéziratoldal) illetve ugyancsak Vicente José da Luztól a COD. 11291 jelzet alatt ennek egy évvel előbbi verziója.

EGY PORTUGÁL KIRÁLY, AKI MÉG MAGYARUL IS BESZÉLT: II. FERNANDO ÉS MAGYAR „VENDÉGEI”

I. „Tejbe tök” suhancból portugál király

A Brazíliából visszatérő apa, D. Pedro császár portugál trónörökös leányának, Angra do Heroismo-ból 1832. március 23-án a következőket írja levelében: „Én azzal számolok, hogy megadod nekem azt a gyönyörűséget, hogy ugyanazzal a teljességgel, bölcsességgel és józansággal fogsz majd uralkodni a nemzet felett, mint amivel a nagyanyád, Mária Terézia kormányozta hajdan Ausztriát és Magyarországot. A magyaroktól még azt is kiérdemelte, hogy azt mondják neki „életünket adjuk a mi Mária Terézia királyunkért.”¹ A szöveg szellemessége mellett, ami a pragmatica sanctio-ra legalább annyira utal, mint kettejük párhuzamosan szinte reménytelen politikai helyzetére, e helyütt csak röviden térhetünk ki. Azt is csak jelezzük, hogy valóságos kultusz övezte a Rainha da Hungria nevet, amelyet eredetileg Marie de Hongrie kizárólag birtokolt Európa nyugati felén, de azt kora utóbb Mária Teréziára ruházta át.² Amikor az apja után fél éven belül, 1835-ben első hitvesét is elveszíti az anyai ágon félig maga is német portugál királynő, mindössze tizenhat esztendő. Az 1819-ben még a portugál királyi családnak – a napóleoni inváziók kényszeréből – önkéntes száműzetése helyén, a távoli Rio de Janeiróban született királynőnek, országa belháborúi miatt valóban a magyar rendekhez hasonló és nagyvonalú támogatókra lett volna szüksége.³ D. Fernando II. Saxe Coburg de Gotha személyében az új hitves azonban minden volt, csak az a társ nem, akit marsi

erények emeltek volna Maria da Gloria oldalára. Az inkább művészlélek és a korántsem tudatosan katonának vagy államférfinak nevelt herceg, családja magyar birtokain hosszasan tépelődik, mielőtt elfogadja a házassági ajánlatot.⁴ Bennünket azonban, mielőtt áttérünk közös sorsuk 1835-ban kezdődő fejezetére, az is érdekel, hogy a jövőendő portugál királyi hitves és régens, D. Fernando II. magyar gyökei vajon milyen mértékben voltak fontosak egyáltalán. A későbbi ibér király Bécsben született 1816. október 19-én született, Szász-Koburg-Gotha Ferdinánd György Ágost herceg (1785-1844) és neje, Koháry Antoinette Gabriella hercegnő, Waldstein-Wartenberg grófnéja (1797-1862) – a bécsi kongresszus „báli milliójében” kötött házassága első gyermekeként. Teljes nevén Ferdinand August Franz Anton tehát félig magyar volt és anyai nagyapja végkívánságának megfelelően maga az apai ág is viselte 1826-tól a Bécsben meglehetősen jól csengő Fürth Koháry nevet. Ez egyik feltétele volt amúgy annak, hogy a már „fiúsított” egyetlen leány után járó tekintélyes örökség a birtokukba jusson. Az ősi Koháryak – közülük kiemelkedik Hunyadi egy hős vitéze mellett a XVII. század végének katona és író István nevű sarja is – éppen a gyermek születése előtti évben nyertek hercegi rangot. Az aulikus magyar kancellár nagyapa birtokai hatalmas hitbizományt képeztek. A már szlovák Csabrág és Szitnya családi törzsterületén kívül Felvidéken és Magyarországon Fülek, Murány, Balogvár,

Ferdinánd király szülei

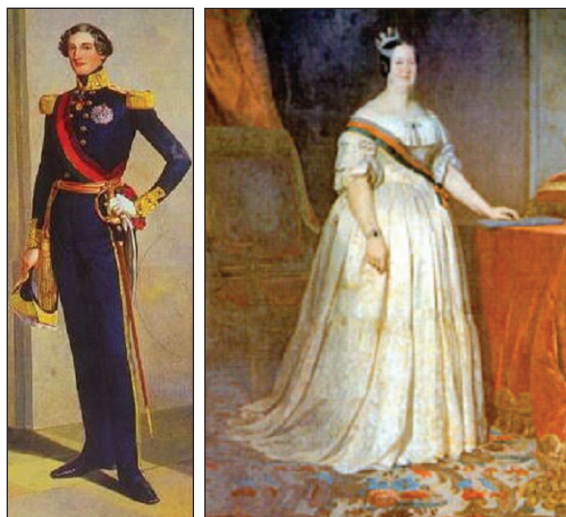
Rima, Szécs, Trencsén és Kecskemét mellett is rendelkezett földekkel, de voltak birtokaik – Walters Kirschen, Ebenthal vagy Dürrenkraut révén – osztrák területen is.⁵ Az 1.800.000 forint értékű vagyon nagyságára jellemző, hogy miatta – miként azt az 1826-os végrendelet elő is írta – a Koháry örökös nő hercegi férje lemond saját dukátusa esetleges utódlásáról is. Az egyébként „szín protestáns” Szász-Koburg-Gotha család vállalja, hogy katolikus nevelésben részesíti a gyermekeket. Így paradox módon a hitbizomány mellett a „hit bizományba tétele” is hozzájárult az egész gothai hercegi család egy újabb tagja gyors felemelkedéséhez.⁶ Mindössze egy generáción belül mindez azt eredményezte, hogy Ferdinánd, – akinek első unokatestvére Albert, Viktória királynő férje, valamint a nagybátyjuk I. Lipót néven már belga király volt –, ideális férjjelölt lehetett a portugál Dona Maria da Gloria számára. A katolizálási kényszer és vagyona révén tehát éppen a magyar vonal „apportja” egyáltalán nem volt lényegtelen, sőt részben oka is annak, hogy a későbbi II Fernando egyáltalán egy katolikus ország királynőjének kérője lehessen.⁷ Ez annak ellenére is így van, hogy Portugáliában voltak olyanok is, akik korántsem tartották a későbbi D. Fernando II. királyt méltónak a királynő hitvesének szerepére. Úgy vélték, hogy mivel anyai felmenői „csupán” egyszerű arisztokraták voltak, és ősai nem voltak szuverén államok fejei, a német szövetség nem válik a portugál korona javára.⁸ A maliciózus megjegyzésben, amely Fronteira és Alorna grófjától származik, minden bizonnyal az is szerepet játszott, hogy voltak olyanok a végtelenül megosztott portugál politikai élet – a miguelisták és a liberálisok polgárháborúja zaja szinte még el sem ült – szereplői között nem is kevesen, akik a portugál „belső” házasság révén vélték konszolidálni saját hatalmi pozícióikat. Nem is beszélve az un. „orleans-i” pártról, amely ha külföldön is, de másutt keresett férjet az ifjú özvegy számára, vagyis úgy vél-

te, a nagyhatalmak más kontextusa kedvezőbb lehet a portugál királyság számára.⁹ Minden politikai erő és tényező egyetértett viszont – mint azt feliratában az ifjú özvegyel hamar tudatta is –, hogy a trón utódlása szempontjából mi sem kívánatosabb, mint gyors házassága. Ha viszont nézőpontot váltunk, korántsem biztos, hogy a Portugál Korona annyira kívánatos „hozománynak” tűnt az ifjú herceg számára anyagi szempontból, hiszen házassága miatt le kellett mondania a Koháry birtokok búsas jövedelméről, ami korántsem ért fel azzal a juttatással, amit mint járadékot Portugáliában a királynő hitveseként kapott.¹⁰ Bár a Lavradio grófja által vezetett házassági puhatolózó tárgyalásokon az alapelv az volt, hogy – ha lehet – a tragikusan és hirtelen elhunyt August Leuchtenberg hercegéhez „indexálják” az új királyi hitves házassági szerződésbe foglalt anyagi jogait, D. Fernando II. esetében a portugál diplomata évi 100 milreist helyezett kilátásba, a portugál parlament felhatalmazása nélkül.¹¹ Lavradio ugyancsak ígéretet tett arra, hogy teljesülni fog az is, amit különösen a herceg apja szorgalmazott: a hadsereg főparancsnoki tisztség – és az ezzel járó marsalli rang – amiről amúgy önként mond le utóbb a már király „Zé Nabo”.¹² Az ifjú királynak ez a még a trónörökös születése előtt kapott furcsa gúnyneve, ami kb. annyi, mint magyarul a „Tejbe tök”, csak részben utalt zsenge korára. Noha egy éven belül tökéletesen elsajátította a portugált, idegensége két dolog miatt is kitűnt: magasabb volt szinte mindenkinél, és még csak nem is pelyhedzett az álla.

Az új király kevés biográfusa mind egyetértett abban, hogy noha szorgalmasan törekedett minden kötelezettsége teljesítésére – beleértve a konszolidáció miatt is talán legfontosabbat, az utódok nemzését, hiszen tizenegy gyermeke¹³ született –, a katonai volt talán a legkevésbé áhított rang számára.¹⁴ „Mindenben a királynő után közvetlenül második” lesz, ígérték neki, s valóban, az első (ráadásul fiú) gyermek megszületése után a katonai

rang és a király cím is megillette immár a portugál királynő hitvesét. Érdekes, hogy a királyi pár gyermekének születését a magyar sajtó is sietett közölni. A Hírnök 1837. október 10-én, a trónörökös születésével kapcsolatos hír végén az esemény magyar vonatkozásáról is megemlékezik: „Így tehát a magyar vér a portugál nemzetnek egy hosszú királysort ígér, legyen az dicső és szerencsés!” A pozsonyi újság ráadásul még intimpistáskodik is. „A trónörökös atyja nagy kék szemével és az anyja viruló orcájával bír”, továbbá megjegyzi azt is, hogy az újszülött a keresztségben (a nem kevés, összesen tizennyolc) neve között a Géza és a Gyula is szerepel.¹⁵

Nagyjából innen datálódik mindaz, ami a politikai szempontból korántsem könnyű királyi hitves jogállásából, ha II. Fernandot nem is emeli a társuralkodói rangra, de „egyenjóságúsítja” egy sor olyan területen, ahol valóban maradandót alkotott. Ez kifinomult ízlése, művészi, ezen belül zenei és képzőművészeti talentumainak nem is feltétlenül csak amatőr

Fernando és Mária

kibontakoztatásán túl,¹⁶ a kultúra és művészetpártolás Portugáliában ugyan korántsem ismeretlen formájában öltött testet. Ha most csak a nemzeti védettséget élvező, mi több az UNESCO világörökségi listáján szereplő azon portugál műemlékeket sorjazzuk, amelyek a „Művész-Király” saját javadalmából részesített támogatásnak köszönhetően menekültek meg az enyészettől, megdöbbenünk azon, hogy mennyi mindent köszönhetünk pártoló tevékenységének. A lisszaboni Jeromos kolostor, a Belémi Torony, az évo-rai Diana tempom – ma úgy mondanánk műemlékvédelmi állagmegóvása

és/vagy renoválása mellett-, neki köszönhető, hogy a második, ún. Avis-rendi dinasztia temetkezési kegyeleti temploma a késő-gótikus Batalha, még ma is látogatható.¹⁷ Bőkezű mecénás a kultúra más területein is. A saját vagyonából alkalmazza például, az épülő Ajuda Palotában a királyi könyvtár katalogizálására az akkor pályakezdő történész és szépíró, liberális politikus és gondolkodó Alexandre Herculano, azt az élete végén Vilados Lobos-i visszavonultságában élő remetét, aki innen hetente küldött egy kosár friss gyümölcsöt az őt hajdan felkaroló királynak. Festők és zenészek bőkezű ösztöndíjai¹⁸ azt a célt szolgálták, hogy a hamar magáénak vallott új hazája¹⁹ legtehetségesebb művészei külföldön a legjobb mesterektől tanulhassanak. Ezek közül a témánk szempontjából külön figyelmet érdemel, hogy a király Viana da Motát, a jeles zeneszerző virtuózt éppen ahhoz a Liszt Ferenchez küldi mesteri stúdiumokra,²⁰ akit maga is az udvarában vendégül látott. De mielőtt ezt a látogatást részleteznénk, következzenek egy másik, forrásértékű naplója²¹ miatt páratlanul fontos nemesi utazás egy különösen érdekes jelenete.

Liszt és tanítványa

II. Teleki Sándor gróf látogatása

Az ún. „grand tour”, a XIX. század úgy portugál, mint magyar arisztokráta által gyakorolt, kifejezetten tanulmányaikat lezáró, de még pedagógiai szándékú, és az élet másutt és az utazás során gyűjthető jó példáinak befo-gadására szolgáló „politikai-kulturális turizmus” körei csak meglehetősen ritkán metszették egymást. A portugálok eljutnak ugyan Középső-Európába,

de Bécsnél csak ritkán tovább, s a magyarok is, ha járnak Ibériában, Portugáliában csak elvétve fordulnak meg. Teleki Sándor gróf esete azért is üde, bár korántsem tipikus ellenpélda, mert a Heidelberg padjait koptató gróf-diák, nem tanulmányai végeztével, hanem éppen hogy a helyett látogat Lisszabonba, Lichnowsky herceg társaságában, aki a szomszédos monarchiában zajló karlista háborúba, mint önkéntest kívánja beléptetni az ifjú magyart.²²

Lichnowskyt egyébként éppen Liszt Ferencnél ismerte. Mint írja „ő katonákat toborozni jött Németországba, s azzal kérkedett, hogy harmincezer teutont fog magával vinni Don Carlos szolgálatába. Elmentünk ketten és én magyar voltam. Később azt kérdezte Heine tőlem, mikor bemutattak neki: ön-e a Lichnowsky Félix harmincezer embere?”²³ Amikor viszont a portugál királynak mutatták be Teleki Sándor grófot, – útban Spanyolország, és egy csaknem végzetes kaland felé -, nem kis csodálkozást keltett az udvarban. A német herceget és barátját a királyi rezidenciában, az éppen a királynak köszönhetően parkkal

bővített, és lakályosabbá tett Necessidades Palotában – ami ma a liszaboni külügymi-

A liszaboni Necessidades-palota

A bécsi Couburg-palota

nisztérium épülete – fogadta D. Fernando II, aki meglepetésre „folyékonyan társalgott anyanyelvén Teleky gróffal a nagy számban megjelent meglepett személyiségek, s különösen a diplomáciai testület tagjai előtt.”²⁴

Lichnowsky herceg egy megjegyzése a portugál királyi palotát eléggé „le-sajnálva” azt is megjegyzi, hogy az Ajuda palota, amely még nincsen kész leginkább bálozni, ha jó, nem elég kényelmes, mert termei legalább annyira távol fekszenek egymástól, mint maga az épület a várostól is. A Necessidades Palota, a királyi pár bevett tartózkodási helye szerint méltatlan az uralkodókhoz: az egy emeletes, vörös tapétával bevont termek szűk benyomást keltenek, az épület homlokzata mindössze harminc ablak és a kertje is jelentéktelen. „Szegény király – fakad ki végül – Magyarország legnagyobb kastélyának örököse mennyire nyomoroghat itt!”²⁵

III. Liszt Ferenc lisszaboni turnéja

Ugyanakkor az új, akkorra már elkészült Ajuda királyi palotában egy másik kiváló magyarral is, a Teleky gróf révén már utalt Liszttel²⁶ is alkalma lett volna a portugál uralkodónak anyanyelvén beszélgetnie – csak hogy a virtuóz zeneszerző, mint tudjuk,

nem beszélt magyarul. Liszt Ferencet Lisszabon több mint egy hónapon keresztül látta vendégül,²⁷ és a „Lisztománia” néven elhíresült általános rajongás alól természetesen a zeneértő király sem tudta, de nem is akarta kivonni magát²⁸. A magánkoncertre az első két Teatro de São Carlos-beli bemu-

tatkozás után kerül sor 1845. január 26-án²⁹. Liszt négy előre lekötött közkoncertje mellett ad még koncertet a vele fellépő helyi operaénekesek javára, valamint egy menhely és egy árvaház támogatására, jótékonyági céllal is. A két legkülönösebb fellépése azonban az, amikor a miniszterelnök Costa Cabral Calçada da Estrela-beli palotájában lép fel, illetve, amikor egy Cartaxo grófja által adott bálon ül a zongora mellé, a „fiatal kisasszonykák unszoló kérésének engedve”. Kései tanítványa, Viana da Mota egy érdekes politikai adalékot hagyományoz erről ránk. „Odaadták neki az Alkotmány-levél Himnuszát, hogy improvizáljon belőle. Azt várták, hogy Liszt géniusza még ebből a műből is képes valami érdekeset kicsiholni. Nem is csalatkoztak, de kétségtelen, hogy ehhez a lángelme tehetsége valaha volt legnagyobb bizonyossága szükségeltetett.”³⁰

IV. Az emigráns Kossuth Portugáliában

Ez utóbbi kép kétségtelenül jelképes is lehet: Portugália alkotmányos uralkodói – az un. „kiegyensúlyozó” szerepkörben maguk is sokszor kényszerültek improvizálni a XIX. század első felében, hogy az ország hajóját a diffúz konzervatív abszolutizmus szikláira, és a számtalan szárnyra töredezett liberalizmus szélsőségének másik szirtje között tartsák. A századközép éve a portugál Regeneráció kezdete egyben, amikor ugyan a nagyra törő tábornokok riasztó árnya ugyan még ott lebegett a politikai élet felett, de az ország gazdasága már a rendezett közviszonyok után kiáltott, és elindult a közmegegyezés. Ebben a sajátos politikai milliőben került sor egy harmadik olyan magyar illusztris vendég lisszaboni látogatására, akit azonban Fernando Saxo-Coburgonak – ugyan kétségtelenül beszélt anyanyelvén – nem állt módjában fogadhatni. Kossuth Lajosról, Magyarország volt kormányzójá-

ról, „Európa első polgáráról” van szó, aki 1851. október 17-én délután 14 órakor, Liszthez hasonlóan egy Gibraltárból érkező gőzhajón érkezett Lisszabonba, ahol partra szállása elé a hatóságok nem gördítettek akadályt. Mindez korántsem volt teljesen egyértelmű akkoriban. A menekült Kossuth küthaiai kényszerlakhelyét csak 1851. szeptember 1-én hagyhatta el, a nemzetközi, főleg angolszász nyomás eredményeképpen, és mielőtt amerikai körútjára indult volna, brit földre tartott, hogy megköszönje Lord Palmerstonnak a bécsi és portai tiltakozások ellenére tett erőfeszítéseit szabadsága visszanyerése érdekében. Eredetileg francia földön szeretett volna áthaladni, de Marseille kikötőjéből vízi úton kénytelen tovább folytatni az útját az emigráns szabadsághős, akit itt hasonló spontán szimpátiatüntetések kísérnek, mint azt megelőzően La Speciában, s ami minden bizonnyal III. Napóleon tiltó lépéseinek is a háttérében állt.³¹ A Southampton felé közlekedő Madrid nevű gőzösről Kossuth tehát először Lisszabonban léphetett földre de facto szabad emberként, hogy először itt élvezze a portugál korabeli sajtó által dokumentált³², és személyét máshol is kitüntető őszinte hódolatot és nagyrabecsülést. A portugál király nem volt a Habsburgokat trónfosztó Kossuth tisztelői között, de a köztársasági Franciaországnál a monarchikus Portugália így is nagylelkűbbnek bizonyult, hiszen a politikai paletta minden oldaláról elhalmozták a szabadságvágy mártíriaként ünnepelt volt Kormányzót. „Portugália nagyra tartja azt, hogy vendégül láthatja az erényei és sorscsapásai miatt felmagasztosult férfiút. A mi politikusaink komolyabbak Angliáéinál. Elvárható, hogy a mi liberálisaink ne hagyják elmúlni az alkalmat, hogy kifejezzék szerte a nagyvilágnak, hogy mi is hálásak vagyunk azoknak az embereknek és nagyságoknak azokért a szolgálataikért, amelyeket az egész emberiségnek tesznek.” –írja a Kossuth megjelenését követő napon a „Paíz” című újság.³³ Ha személyesen a két nap során nem

mindannyian a szabadság eszméje előtt.³⁴ Mindezt az utókor számára igen plasztikusan hagyományozza át az a kompozíció, amely nem csak allegorikus, de informatív is egyben, és mintegy összefoglalja Kossuth rövid látogatásának kronológiáját is a portugál fővárosban. Gregório Naziezeno Loureiro allegoriája Joaquim Pedro Caldas Aragão illusztráló rajza segítségével valóban egy összetett és több szintű képpé állt össze, ahol minden részletnek külön jelentősége van. Íme a rajz és rajta az alábbi felíratok: A Fama mindenütt kürtöli a Magyar Hős hírnevét. Minerva polgári koszorút helyez a Bölcs mellszobrához el. Mars a Magyar Zászlót egy emelvényre helyezi, és koszorút von a számkivetett Hőst feje fölé. Lísia a Történelem könyvébe írja Kossuth, Európa Első Polgára tetteit. A Tejo vezeti fel a búcsúzó Kossuth géniusát. A Polgárok a „Tejo” gőzössel kísérik el útján Kossuthot. A „Madrid” angol gőzhajó üdvözli a „Tejo” hajót, amely elküldte Angliába az üdvözlét.³⁵

Arról, hogy a portugál irodalomban milyen lenyomatot hagyott a látogatás, Ernesto José Rodrigues és Laura Areias³⁶ összegzései után kevés újat mondhatunk el.³⁷ Úgy a romantikus regényeken, – pl. az (Antonieta Henriqueta) Clemencia Roberto ál-fordításában megjelent „Kossuth avagy a magyarok” (Porto, é.n.) – mint alkalmi költők (Luís Augusto Palmeirim) művein keresztül az elit-irodalomig (Almeida Garrett, Alexandre Herculano) kialakul egy olyan magyarság-kép, amelyben a hősiesség, a szabadságvágy, bátorság jelentik a

közös alapot. Magát Kossuth Lajos arcképét látogatásakor a szó és a grafit eszközével ugyancsak megörökítik. J. Maciá 1852-es, a BNL ikonográfiai gyűjteményében található félalakos Kossuthot ábrázoló litográfia olyfokú rokonságot mutat a hazai szakirodalom által is ismert 1852-es, az Egyesül Államokban készített dagerrotípiával, hogy jó okunk van feltételezni a két ábrázolás között valamilyen kapcsolatot. „Kossuth úgy ötvenéves forma, közepes testalkatú, szikár ember. Tekintete leginkább gondolati mélységet sugároz” – írja le őt olvasóinak a *Patriota* c. folyóirat 1850. október 20-i száma. Az író Ernesto Biester ennél fennköltebb leírást hagy hátra: „Kossuth magas homlokáról a beletörődés és a szenvedés olvasható ki, tűztekin-tete egyszerre az értelem és a lángelme sugaraival volt átható. Ahogyan nézett, hatalma magához vonzott mindenkit, aki csak a közelébe került. Homloka ráncáiban az átvirrasztott, töprengéssel töltött órák hagytak mély nyomot, és kölcsönöztek megjelenésének egyszerre nemes és szerény kinézetet.”³⁸

D. Fernando, a Művész-király

Kossuth lisszaboni fogadtatásától számított egy év múlva a portugál király, Fernando életében is gyökeres fordulat következik be. 1853. november 6-án, tizenegyedik gyermekük születésekor II. Mária királynő 34 évesen meghal, az Államtanács pedig egy még 1846. április 7-én hozott törvény alapján a királyi férjet, D. Fernandot jelöli ki az ország régensének, a későbbi V. Pedro kiskorúsága idejére.³⁹ A két év leteltével – ami a politikától ódzkodó király számára nem kis tehertételt jelentett, a régens visszavonul az aktív politizálástól, hogy szenvedélyének – a zenének és a képzőművészeteknek szentelje idejét. Kormányzása mérlegét Passos Manuel, a Szeptemberi For-

radalom liberális néptribünje az alábbiak szerint vontta meg: „a világ királyait megtanította arra, hogyan kell alkotmányosan kormányozni: egyensúlyozó hatalmi szerepkörét királyként uralkodva és nem kormányozva töltötte be.”⁴⁰ Rövid időre még a sors újra e kényes tisztség betöltésére kényszeríti két fia, köztük D. Pedro, 1861. novemberében bekövetkezett, hirtelen tifuszbajárvány okozta halála miatt, de a trónutódlás átmenete után újra távozik a politikai porondról. Különös – és nem érdektelen módon elüt a Szász-Koburg-Gota dinasztia uralkodóitól. Fia mai méltatóinak egy nyers megjegyzése közvetve rávilágít kettőjük mai értékítéletének különbségére: „D. Pedro sokkal inkább Szász-Koburg volt, mint Bragança, de nem apja könnyű, kedves és bálozó hajlamú ágának módján, hanem úgy, ahogyan Albert nagybátyja adta meg rá a példát, a puritanizmus pedáns komolyságával”.⁴¹ Más szóval, D. Fernando fesztelen bohém, komolytalan művészlélek benyomását keltette, persze leginkább visszamenőleges módon, és úgy, hogy mindez Portugáliát már politikailag aktív élete idején is megóvta nem egy kellemetlen megpróbáltatástól. Mintegy hónappal D. Pedro 1855. szeptemberi koronázása előtt D. Fernandonak felajánlják ugyanis a spanyol koronát is, amelyet ő elutasít, de amelyet 1868-ban azért újólág, immár más körülmények között ismét felajánlanak neki. A rossz nyelvek szerint az élet- és kényelem szeretete áll döntései mögött (1862-ben a görög, de utóbb még a baljós mexikói császári trón is elérhető volna számára) – azonban, ha figyelembe vesszük a kor ibérista hangulatát és az egységesülés tendenciáját (Itália: 1851-61, Németország: 1871) nagyon is sokat köszönhet Portugália ’inaktív’ volt királya és régebben emberi magatartásának.⁴² Ez akkor is így van, ha e mögött az élete delén újra nősülő király személyes és dacoskodó döntését látják sokan. A rokon Szász Ernest gothai herceg által sebtében Edla grófnőjévé emelt svájci operaénekes Elisa Henslert, akivel viszonyát

1869-ben egy morganatikus házasság révén rendezi a király, ui. nem voltak hajlandók, mint királynőt akceptálni. Így vagy úgy, a már élete első szakaszában is művészetpártolásán túl azzal is kitűnt D. Fernando, mint azt Lichnowsky jegyzi meg, hogy: „Mivel Portugália királya, tehát portugál, Portugália jó és rossz sorával együtt örül, vagy bánkódik, ez egyetlen országa akkor is, ha nem csatlakozik egyetlen hatalmi klikkéhez sem, mert fölötük áll.”⁴³

Van azonban egy olyan tündérország, aminek nem csak királya, de maga is megálmodója és megalkotója volt II. Fernando király: ez pedig a Sintra dombján épült Pena Palota és környéke romantikus álmvilága. Az elhagyott Jeromos-rendi kolostor romjait még 1838-ban vette meg közliciten a saját vagyonából az uralkodó – a már akkor is alacsonynak tartott 600 ezer reis összegért, hogy kikerekítve az általában csak Mór Várnak nevezett

Palacio da Pena

együttessel, illetve a környező megműveletlen földekkel, ahová egzotikus botanikus kertet álmodott, tíz év alatt megalkossa rajta sajátos közép-európai kastély együttesét. Az alkotók: maga a király, Eshwege báró, Wenceslau Cifka illetve Friedrich Wellwitsch ugyan eklektikus formában, számos hatás befolyása mellett (a Rajna környéki kastélyoktól kezdve a sevillei mór stíluson át a marokkói kasbah világáig) sokféle – így szabadkőműves elemeket is – ötvöztek az első tudatosan épített portugál tájba.⁴⁴ Ide vonul vissza élete dele nagy szerelmével – a portugál társadalom megvetése elől is – az a király, akinek az ország éppen származása miatt olyan sokat köszönhetett. Képei, köztük a családját megörökítő rajzok karcolatai nem egy ilyen mozzanatot villantanak fel ma is. Ő hozta át Portugáliába a karácsonyfa állítás szokását és a Téliapót, aminek maga is örömmel öltözött be számos gyermeke meglepetésére, és egyáltalán a hagyományos uralkodótól elvárt normáktól eltérő, fesztelen köz- és magánéletet.⁴⁵ 1885. december 14-én, amikor meghal, mégis kevés jelét adja a gyásznak az ország, amit a király „méltatlan kapcsolatán” túl feldúl az a fájó tény is, hogy végrendeletében Sintrát, mint tulajdon magánvagyonát második nejére hagyja. Ramalho Ortigão *Tüskék* című élcés kritikái között ránk maradt a „szegény művészt, szegény királyt” védelmébe vevő értékelés, amihez e fejezet zárásaként magunk is csatlakozhatunk: „Valamivel kevesebb volt jogállása, mint az őt megelőző

A karácsonyfa állítás germán szokása ezzel kezdődött Portugáliában

királyoké: király lett, mert volt hozzá affinitása, ami, mint körülmény közkedveltté tette, mert D. Fernando fiatal és jóra való benyomást keltett. Magas és sovány volt, még az állása sem pelyhedzett, akit úgy nevelt Dietz, a nevelője, mint egy jó heldelbergi tanulót szokás.

II. Fernando, a művész és a király

A fiatal herceg hiba nélkül társalkodott idegen nyelveken, tehetséges volt, mint művész: zenélt, rajzolt, festett, készített metszetet, és a szappant és a tiszta alsóneműt a mindennapok bevett szokásává tette egy olyan udvar gyakorlatában, ahol D. Carlota Joaquina még királyi hitvesével együtt változtathatatlan szabályként fogadta el azt, hogy a fürdés és a királynő terhessége egymással össze nem egyeztethető dolog.”⁴⁶ D.Fernando mint közember lett végül is azzá, akivé házassága tette, II. Fernando, a király.

Jegyzetek

¹ A portugál historiográfia egyik legnépszerűbb sorozata a „Reis de Portugal”, a Circulo de Leitores kiadásában a királyéletrajzok között a királynő D. Maria II. ’új’ portréját is megrajzolja, (Lisszabon, 2005) s a szerző Maria da Fátima Bonifácio itt idézi a Cartório da Casa Real (CCR), caixa 732, capítulo 134-ben fennmaradt levelet, p. 52.

² Mindez szorosan összefügg azzal a mintakövetéssel, amellyel a Portugál Monarchia a Habsburgok katolikus birodalma felé fordul. Lásd: Rákóczi István megjelenés alatt álló „O culto da imperatriz Maria Teresia na poesia visual barroca” In: Festschrift a Anna Hatterley, UNL, 2008.

³ A teljesség igénye nélkül, csak pár momentumot emelek ki a Dicionário de História de Portugal (szerk. Joel Serrão, Livraria Figueirinhas, Porto, s.d) címszava alapján addigi életéből. Hét esztendősen az atyja, aki a brazil császári trónra lép, lemond javára a portugál királyi koronáról, azzal a kikötéssel, hogy Nagybatyájával az abszolutista Dom Miguellel házasságra lép. Kevéssel később, a portugál liberálisok nyomására már ki is hirdetett Alkotmánylévél felmondása után, amikor D. Miguel egyoldalúan abszolutista uralkodónak nyilvánítja magát, az 1826 október 29-én képviselőik útján kötött házasság is érvényét veszíti. Így a Brazíliából időközben hajón Európába induló Maria da Gloria Grão Pará hercegnője Bécs helyett Angliába megy,

majd sűrűn Franciaország és Anglia között ingázva utóbb mégis visszatér, mostohaanyja, későbbi első „kvázi” tényleges férje nővérének társaságában újra átszelve az óceánt Brazíliába. 1831-ben, nem sokkal később, immár a brazil császári címről is lemondott apjával, a volt IV. Pedro portugál király és I. Pedro brazil császár társaságában a liberális fegyverek segítségével effektíven is át kívánja venni a hatalmat Portugáliában. Tanúja a liberális- királyi hadak Mindelo melletti partraszállásnak, Porto ostromának, majd a polgárháború második „kiadásának” is a majd több frakcióra bomló liberálisok és abszolutisták között.

⁴ Goblet d’Alviella: l’Établissement des Couburges en Portugal, Paris, 1869, p.44.

⁵ Vö: José Teixeira, D. Fernando II Rei-Artista, Artista-Rei, Fundação da Casa de Bragança, 1986, p.23.

⁶ A mai hercegi családnak egy érdekes honlapja is van, ahol a hajdaniaktól a Sakszokoburgszkij cárok bolgár miniszterelnökké lett mai tagjaiig a család különböző ágai szinkron és diakron is szerepelnek.

⁷ Az a tény, hogy a társaságában Portugáliába érkezett nevelője – és minden bizonnyal bizalmasa és tanácsadója is egyben – kálvinista hírében állott, nem vált előnyére a beilleszkedésének. Dietz később D. Pedro infánsnak is a nevelője lesz, - sporadikus levélváltásuk trónra kerülése után is ismert – sőt a trónörökös meglátogatja 1854-ben az akkor már Prágában élő nevelőt. Ugyanekkor találkozik először Koháry grófnővel, apai nagyanyjával is, meglátogatja családjá közép-európai tagjait is, akik közül a nagyapját, nagybátyját, valamint annak feleségét ismerte előzőleg is, hiszen 1843-ban Portugáliában jártak. Lásd: José Teixeira, op.cit. p.24-25. A valláskérdéshez idem, ibidem, p. 114: „Az a tény, hogy (t.i.Dietz) protestáns volt, a portugálok vallási békességének a jövője szempontjából aggasztó lehetett”. A Szász –Koburg család egyébként, 1547-ben még az üldözött Luthert is befogadta és védelmezte, tehát korántsem lehetett „történetileg” indifferens a vallás vonatkozásában.

⁸ Fronteira e d’Alorna, marques de: Memórias do Marques de Fronteira e d’Alorna, D. José Trazimudo Mascarenhas Barreto, ditado por ele próprio em 1861, revistas e coordenadas por Ernesto Campos de Andrada, Parte séptimama e oitava (1842-1853), Coimbra, 1930

⁹ Kiváló összegzésében Marion Ehrhardt felsorolja a Szász-Koburg-Gotha család érdekeit – közöttük különösen Lipót belga király közvetítését úgy értelmezi, hogy a portugál trón sikere még az afrikai gyarmati érdekelődéssel is kapcsolatban állhatott. Marion Ehrhardt: D. Fernando II. – um mecenas alemão regente de Portugal, Livraria Estante Editora, 1987, p. 8. A kétnyelvű kiadvány eredetileg a szerző egy még 1983-as előadásának az összesen ötvenoldali tanulmány-változata, amelyet remek illusztrációs anyag is kísér.

¹⁰ Otthoni jövedelmei vonatkozásában érdekes adalék, hogy a Diário do Governo 1836. április 11-i híre szerint – ami két nappal Lisszabonba érkezése után lát napvilágot -, Fernando de Saxonia- Coburg-Gotha tagja még a Dunahajózási Társaságnak is.

¹¹ Memórias do Conde de Lavradio, 1933 – 1937, III. pp. 104-110. Idézi Maria de Fátima Bonifácio: D. Maria II, Lisboa, Círculo de Leitores, 2005, p. 69.

¹² Rafael Bordalo Pinheiro, a kor neves karikaturistája a csatatéren acsarkodó ’vérszomjas germánt’ a feje helyén egy retekkal ábrázolta (nabo = retek). Ezzel szemben, éppen ellenkezőleg, nagyon is – sőt a személyes bátorság hiányát is súroló módon a királyi hitves igazi pacifista volt. Megjegyezzük, hogy az általa vezetett ún. coimbrai hadjárat minden bizonnyal a szinte állandósult polgárháborús viszonyok, frakcióharcok és katonai államecsínyek egy új körének az elmélyülését hozta volna maga után. Biográfusa meg is jegyzi, valójában az tűnt nagyobb személyes bátorságnak, hogy a harcot feladva, csata nélkül térjen vissza Lisszabonba, ahol a közmegvetés tárgya lett. Igaz, a hadsereg főparancsnoki tisztségről már jóval előbb, 1836. szeptember 14-én lemondott, de még katonai protokolláris feladataiban sem leli örömét. Egy ízben például, ahelyett, hogy serege szemléjére sietett volna, inkább egy Almadában improvizált opera *soirén* mulatja az időt – igaz a maliciózus Fronteira és Alorna márkí is elismeri, hogy a *Szemiramiszban* éneklő király baritonja egyáltalán nem volt amatőr. Vö. Fronteira e d’Alorna, marques de: op. cit. p.228. és Marion Ehrhardt: op.cit.p.12.

¹³ A gyermekek közül hét élte meg a felnőttkort, de csak hárman éltek túl apjukat, akinek elég komoly traumát jelentett, hogy hitvesét éppen utolsó gyermekük születésekor veszítette el.

¹⁴ A Portugál Művészeti Akadémia elnöksége volt talán az egyetlen olyan tisztség, amelyre személyét méltónak és képzettségét alkalmasnak találta.

¹⁵ A magyar periodika leginkább brit lapértételekre hivatkozik, amikor az Ibér-félsziget többnyire katonai tárgyú híreit közvetíti. A True Sun mellett a Manchester Chronicle is hírforrásként szerepel, de a liszaboni Nacional című napilap is egy ízben említésre kerül. A pozsonyi Hírnök olykor ú.n. „telegrafi” tudósításokra ugyancsak hivatkozik.

¹⁶ A ma is művészettörténeti mérőzsinórnak tartott Raczyński gróf úgy véli: „Senki nálánál nem rendelkezik – legalább is értékrendem szerint – ebben az országban hozzá fogható jó ízléssel a művészetek területén, amit maga is megfogalmaz”. Raczyński, le Comte Athanasius: Les Artes en Portugal, Paris, 1846, p. 505.

¹⁷ A napóleoni inváziók alatt a francia csapatok lóistálló és kvartélyként használták, s lerombolódott köveit a helybeliek ekkorra már elkezdtek magánépítkezésekre is széthordani. Ha ezt igen energikus közbelépése nem akadályozza meg, nem maradt volna fenn a portugálok azóta is legnagyobb katonai győzelmének, az aljubarrotai csatának emléket állító kolostor. Számos közvetlen beavatkozása egy sor képzőművészeti értéket is megmentett, nem egyet a szó legszorosabb értelmében. Az első kilwai (XVI. századi kelet-afrikai hűbéres állam adóiból befolyt) aranyból készített ereklyét, a Belémi Ereklyetartót – ami talán a színpadi szerző Gil Vicente, vagy a kortárs azonos nevű aranyműves remekműve – a Királyi Pénzverde zúzdájából mentette ki, ahol pénzverésre akarták felolvasztani. Hieronimus Bosch: „Szent Antal megkísértése” című vászna – annak a liszaboni „Zöldablakos” aliás a Régi Művészetek Múzeuma műkincse, és ugyanúgy a királyi magánkollekciónak lett utóbb közvagyonná – szintén ma élvezhetetlen volna, ha nem küldeti a király Németországba restaurálni. Vö: Marion Ehrhardt: op. cit. p. 14-15.

¹⁸ A művek megvásárlásával és a saját költségén képzésük támogatással különösen sok festőt kötelezett le. José Brito, Francisco José Resende és Columbano Bordalo Pinheiro a párizsi ösztöndíjasok közé tartozott, az előbbieket között Metrass, Meneses és még sokan mások tartoztak hálával neki.

¹⁹ Francisco da Fonseca Benavides (Rainhas de Portugal, vol II, Lisboa, 1879, p.284) különösen találó összegzése szerint „Külföldi volt ugyan születése szerint, de jobban tudott Portugália érdekeivel azonosulni, mint maguk a legjobb portugálok”

²⁰ Viana da Mota Liszt egyik utolsó tanítványa volt. A portugál zongoraművész és komponista egy 1911. november 13-án megjelent cikkében („O Centenário de Liszt”, Ilustração Portuguesa) beszámol arról, hogy amikor 1885-ben felkeresi a Mestert Weimarban, ő még élénken emlékezik a liszaboni turnéra, és megjegyzi, „éppen negyven éve jártam Liszabonban.” Viana da Mota lelkes tisztelője Lisztnek a későbbiekben is. Megírja életrajzát (*A vida de Franz Liszt*, Porto, 1945) amihez számos ereklyét fényképez és/vagy gyűjt össze. Lásd. Az 1995-ös *Liszt em Lisboa* kiállítás katalógusát, 83-84. old.

²¹ Príncipe Lichnowsky: Portugal. Recordações do anno de 1842, tradução portuguesa, Lisboa, 1845 egyike annak a kevés külföldi utazó által hátrahagyott benyomásnak (különös módon ilyen még a dán meseíró, Christian Andersen is) amely a korszak Portugáliájáról, s különösen az udvar életéről ad egyfajta elfogultság és torzítás nélküli képet. A történész számára bizarr, de jól jellemzi az uralkodót, hogy saját naplója vezetéséhez felesége és újszülött gyermeke halála napján kezd csak bele.

²² „A karlista ügy ekkor már bukott merénylet volt – írja „Lesseps Ferdinándnak hálás üdvözlét” című, a Budapesti Hírlapban az események után 43 évvel írt tárcájában. Casamaroto elgörgyezte adolgot, csak hogy jobban csinálta Vergaránál, mint Görgey Világosnál: nem tette le a fegyvert, hanem egyszerűen seregestül átment Esparterohoz. A rossz nyelvek akkor azt beszélték, hogy összejövén Esparteróval, ékartén játszották le az átmenetet, s Espartero a veres királlyal megnyerte a játszmát. Tábornokom feladata volt Galícia spanyol tartományán keresztül a baszk földre jutni, s ott a jó baszkokat újból elbolondítani s feleleveníteni a polgárháborút a szokott testvérgyilkossággal, D. Carlos nagyobb dicsőségére.” In: Teleki Sándor emlékezései, sorozatszerkesztő Tolnai Gábor, előszó Görög Lívia, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958, p. 42-43.

²³ Idem, ibidem. Teleki gróf életének ezt az epizódját Csetri Elek is feldolgozza „Karlita volt-e teleki Sándor?” In: Korunk, 1971, pp. 288-294.

²⁴ Príncipe Lichnowsky: op. cit. p. 51.

²⁵ Idézi Maria Filoména Mónica: D. Pedro V. Col. Reis de Portugal, Círculo de Leitores, Lisboa, 2005, 23. old.

²⁶ Kettejük kapcsolatának egy nagyszerű honfiúi dokumentumát az MTA kéziratára őrzi (Liszt levele 1843. március 17-én, KI/110). Teleky az ui., aki a zeneszerzőnek lefordítja németre Vörösmarty Mihály Szózatát, amire a zeneszerző levelében válaszol. Mindez arra is kiváló példa, hogy a nyelvi és a kulturális értelemben vett nemzethez tartozás patriotizmusa több mint csak az anyanyelviség kritériumának való egyszerű megfelelés.

²⁷ Liszt koncertkörútjának lisszaboni állomásáról kiváló monográfia készült. Pedro Batalha Reis: *Liszt na sua passagem por Lisboa*, Lisboa, ed. Sassetti, 1945 című tanulmánya mellett *Liszt em Lisboa* címen megjelent a lisszaboni Zenei Múzeum kiállításához kapcsolódva egy új tanulmánykötet is a magyar zeneszerző Portugália számára korszakos jelentőségű látogatása 150. évfordulóján. Jelen tanulmány a gazdagon illusztrált kötetecske képanyagából vesz át, valamint José-Augusto França illetve Rui Vieira Nery megállapításaira támaszkodik.

²⁸ A nagyrabecsülés kölcsönös lehetett, ha abból indulunk ki, hogy Liszt már jóval a látogatása előtt, 1840-ben, Fernando királynak ajánlotta egy darabját, nem érdektelenül egy magyar módra írt induló zongoraátiratát. Lásd: Maria Filomena Mónica, op. cit. p. 187. (4.) lábjegyzete.

²⁹ A király személyes nagyrabecsülést egy gazdagon díszített arany dohányos szelence fejezte ki, a nemzetét pedig az Ordem de Cristo lovagkeresztje kitüntetés. José Augusto França szerint Lisztet nem különösebben tisztelte meg az, hogy a komtúr fokozatba sorolták. Magára a kitüntetésre később kerülhetett sor, hiszen a sajtó nem adja hírül csak magát a magánfellépést és az ezer reisre taksált ajándék átadását. *Liszt em Lisboa*, p. 14-15.

³⁰ A *Música e Músicos Alemães*-ban rögzített epizódot idézi M.G.S. „Liszt em Lisboa” című cikkében a JL 2004. április 14-i számának 17. oldalán.

³¹ Somlyóai Tóth Tibor. Diplomácia és emigráció „Kossuthiana”, Budapest, Magvető, pp. 102-124.

³² A magyar historiográfia szempontjából mindennek azért van jelentősége, mert a honi források meglehetősen hézagosak: a megbízható Pulszky csak Londonban csatlakozik Kossuthhoz, aki önmaga csak a nagy visszatérés lehetősége után vezet naplófeljegyzéseket. A portugál sajtóhíreket elsőként Henrique de Campos Ferreira Lima publikálta („Kossuth em Portugal” *Boletim da Sociedade de Geografia de Lisboa*, Série 64, ns.1,2, 1946 január és február), majd Ernesto Rodrigues („Hungria Disfórica, Portugal solidário” In: *Portugal Hungria*, szerkesztette Rákóczi István, Ed. Typotex, Budapest, 1999, pp. 25-30) és Laura Areias dolgozta fel „Repercussão em Portugal da Guerra de Independência da Hungria em 1848-1849” és „Reflexos da Guerra de Independência de 1849/49 na Imprensa Portuguesa” In: Lukács Laura- Rákóczi István szerk. *Magyar-portugál kapcsolatok (tanulmányok, bibliográfia, szemelvények)*, Budapest, 1987, pp.259-260, 277-278. 2002 októberében Semsey Viktória írt róla ismeretterjesztő cikket Portugáliában („Luís Kossuth um herói da independência húngara” in. *HISTÓRIA*, 49, Outubro 2002, pp. 34-41). E sorok írója egy 2002. szeptember 26-án tartott Kossuth Lajos emlék konferencián (Budapest, XVIII. kerületi Pedagógiai Intézet és Helytörténeti Gyűjtemény), majd a 2005. május 2-án és 3-án Pécsen tartott „Viejos y nuevos encuentros entre Europa y América Latina” kollokviumon tartott e témában előadást ebben a témában, ami utóbb meg is jelent In: *Iberoamericana Quinceeclesiensis* 4., Pécs, 2006, pp. 367-377. „Kossuth em Lisboa ou a iconografia dum encontro” címmel.

³³ Henrique de Campos Ferreira Lima, op. cit. p. 5.

³⁴ Idem, ibidem, p. 12.

³⁵ A BNL Ikonográfiai Részlegén őrzött kép másolatának digitalizálásában Pándy Tamás volt segítségemre.

³⁶ Ernesto José Rodrigues, op. cit. pp. 25-30 és Laura Areias, op. és loc. cit.

³⁷ Nem úgy a látogatás ikonográfiájával kapcsolatban. Szemben Ernesto José Rodrigues információjával (op. cit. p. 28), nem csak a halálakor örökíti meg portugál művész Kossuthot, hanem azt megelőzően is (lásd. Rákóczi István, op. cit. 2006, pp. 371-373)

³⁸ *O Paíz*, 1851. október 25. amit idéz Henrique de Campos Ferreira Lima, op. cit. p. 13.

³⁹ Lásd A *Dicionário de História de Portugal*, (szerk. Joel Serrão) Livraria Figuerinhas, Porto, sd. II. kötet 558. oldalának (R.A.L.) D. Fernando II. címszavát.

⁴⁰ Idézi Marion Ehrhardt, op. cit. p. 21.

⁴¹ Maria Filoména Mónica: op. cit. p. 196.

⁴² Marion Ehrhardt – op. cit. p. 24.- idézi a király egy azon levelét, amelyből azt a klauzulát emeli külön is ki, amely végül is azt eredményezi, hogy a spanyol felkérés megghiúsuljon. Kiköti, hogy Portugália királya ne lehessen spanyol király és viszont: „nem tudok és nem is akarok a két félszigeti nép egységének és egy korona alatti egyesülésének az eszköze lenni. Nem tudom figyelmen kívül hagyni ezt a szándékot, amelyet elismerek, ha mindkét nemzet a jövőben ebbe az irányba fejlődni szándékozik, de itt van a saját felelősségem korlátja is. Saját jó szándékomból ezen eszmét soha nem viszem előre és véghez, ehhez pedig mindvégig ragaszkodom.” Kevésbé ismert előzmény és adalék, hogy a Habsburg ház magyar trónfosztása után, a direktórium Szegedre költözésekor felmerül az ő neve is, egy esetleg a magyar trónra hívható jelöltek között. Vö: Somlyó Tóth Tibor: „Ágenspolitika 1848-49-ben” In: *Diplomácia és emigráció „Kossuthiana”*, Budapest, Magvető, p. 81-84.

⁴³ Lichnowski op. cit. p. 49.

⁴⁴ Lásd: António Lourenço: Rei Artista, rei esquecido Notas sobre a vida e a obra de D. Fernando II. (Művész- király, elfeledett király, lábjegyzetek II. Fernando életéhez és munkásságához) In.: *Boletim Número Especial de Fevereiro de 2000 a Abril de 2004*, n. 3, 2. série, Associação de defesa do Património de Sintra.

⁴⁵ Amikor Tangerbe látogat, feljegyzik. „mindent hittek volna előbb, csak azt nem, hogy az utazók társaságban az a magas, szőke úriember Portugália királya volna. Gyalogolt a többiekkel, akikkel úgy beszél és dohányzott, mint egy közülük.” Ő vezette be a promenád szokását Lisszabonban, ahol elvegyült és elérhető volt az alattvalói számára. Lásd. Marion Ehrhardt, op. cit. p. 20.

⁴⁶ Ramalho Ortigão: „D. Fernando”, In: *As Farpas, Obras Completas de Ramalho Ortigão*, tom. III. Livraria Clássica Editora, Lisboa, 1969., pp 155-156.